कर्णाली
स्वास्थ्य पार्श्वचित्र
२०८२

कर्णाली प्रदेश सरकार
सामाजिक विकास मन्त्रालय
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

कर्णाली
स्वास्थ्य पार्श्वचित्र
२०८२

कर्णाली प्रदेश सरकार
सामाजिक विकास मन्त्रालय
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत
फोन नं. ०८३-५२१७०५
Email : mosdsurkhet@gmail.com
web : mosd.karnali.gov.np

कर्णाली प्रदेश सरकार

फोन नं.: ०८३-५२३२५८
फ्याक्स नं.: ०८३-५२२०२९

मा. घनश्याम भण्डारी
मन्त्री
सामाजिक विकास मन्त्रालय
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत, नेपाल

पत्र-संख्या :
चलानी नम्बर :

शुभकामना

नेपालको संविधान २०७२ को धारा २७ ले सूचना सम्बन्धी हकको व्यवस्था र सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन तथा नियमावलीमा उल्लेख भएबमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक सरोकारका विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ। त्यसैको कार्यन्वयनका लागी कर्णाली प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालयले स्वास्थ्यसंग सम्बन्धित विभिन्न सूचना सहितको पार्श्वचित्र तयार गरी सार्वजनिक गरेको छ।

कर्णाली प्रदेशको विकट भौगोलिक अवस्था, सामाजिक-आर्थिक विपन्नता, छरिएर रहेको मानव बस्ती, आवश्यकता अनुसारको भौतिक पूर्वाधारको अभाव, अपर्याप्त जनशक्ति र स्वास्थ्य क्षेत्रमा सुशासनको अभावलाई सुदृढ गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवालाई सबै नागरिकसम्म पहुँच अभिवृद्धि गर्न जरूरी छ। विगत तीन वर्षमा प्रदेशको स्वास्थ्य सूचकहरुको अवस्था, सबल र कमजोर पक्ष सहित विभिन्न चुनौतीहरु समेटिएको यस पार्श्वचित्रले स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी महत्वपूर्ण र अद्यावधिक तथ्याङ्कहरूलाई एकमुष्ठ रुपमा समेटेको छ। फरक-फरक धार्मिक एवम् सांस्कृतिक परिवेश र परम्परागत हानिकारक प्रयासहरूका कारण आजपनि जनस्वास्थ्यमा गम्भिर असर परिरहेको छन्। नागरिकलाई स्वास्थ्य सेवाको सहज पँहुचका लागि वस्तु तथा सेवाको वितरणमा समेत यस्ता तथ्याङ्कहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहनेछ। त्यसैले यस प्रकाशनले स्वास्थ्य सेवालाई सबलीकरण गरी सुदृढ स्वास्थ्य प्रणाली स्थापना गर्न सहयोगी हुने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, यस महत्वपूर्ण दस्तावेज तयार गर्न योगदान गर्नुहुने सामाजिक विकास मन्त्रालय, स्वास्थ्य महाशाखा तथा अन्य महाशाखाका कर्मचारीहरु तथा विषयगत सरोकारवालाहरुप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु। तथ्यमा आधारित योजना तर्जुमा गर्न तथ्याङ्क महत्वपूर्ण साधन हुनेहुँदा यसमा प्रकाशित अद्यावधिक सूचना जनताको स्वास्थ्य तथा सम्वृद्धिका लागि थप उपयोगिसिद्ध हुन सक्नेछ भन्ने शुभकामना दिन चाहन्छु।

२०८१/३/२३

मा. घनश्याम भण्डारी
मन्त्री

E-mail: ghanshyamkarnali@gmail.com Website: mosd.karnali.gov.np

कर्णाली प्रदेश सरकार
सामाजिक विकास मन्त्रालय
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत नेपाल

सचिवज्यू : ०८३-५२५६१२
प्रशासन शाखा : ०८३-५२३६७२
फ्याक्स : ०८३-५२२०२५

शुभकामना

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३५ ले स्वास्थ्य सम्बन्धी हक अन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट कसैलाई पनि बञ्चित गरिने छैन भनि उल्लेख गरिएको छ। स्वास्थ्यको सर्वव्यापी पहुँचको अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै प्रदेश भित्र संचालन हुने स्वास्थ्य सम्बन्धी सम्पूर्ण क्रियाकलापहरुलाई नेतृत्व प्रदान गर्ने कर्णाली प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालयले स्वास्थ्य तथा सम्वृद्धि सम्बन्धी विभिन्न सूचक सहितको विवरणात्मक दस्तावेज "कर्णाली स्वास्थ्य पार्श्वचित्र" प्रकाशित गरेको छ।

यो पार्श्वचित्रले यस प्रदेशमा नागरिकका लागि प्रदान भएका स्वास्थ्य सेवाहरु र त्यसले हालसम्म प्राप्त गरेका उपलब्धीहरुको एउटा औपचारिक विवरण प्रस्तुत गरेको छ । सामाजिक विकास मन्त्रालय, स्वास्थ्य सेवा महाशाखा, मन्त्रालय मातहतका प्रादेशिक कार्यालयहरु तथा जिल्लास्थित स्वास्थ्य सेवा कार्यालय र जनस्वास्थ्य सेवा कार्यालय, अस्पताल र अन्य कार्यालयका साथै स्थानीय तहका सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मी र सामुदायिक महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविकाहरुले स्वास्थ्य सेवालाई हरेक नागरिकसम्म पुऱ्याउन गर्नुभएको मेहनतप्रति हार्दिक सम्मान व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस पार्श्वचित्रमा समेटिएका स्वास्थ्यका विभिन्न सूचक तथा अन्य वस्तुस्थितिले प्रदेशको स्वास्थ्य अन्तर्गतका निकायहरुको नीति निर्माण, प्रगतिको मापन, योजना तर्जुमा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि महत्वपूर्ण सूचना उपलब्ध गराएको छ। यो दस्तावेज स्वास्थ्य क्षेत्र बाहेक अन्य मन्त्रालय तथा सरोकारवाला कार्यालयहरुको नीति निर्माणमा समेत उपयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

अन्त्यमा, यस पार्श्वचित्र तयार गरी प्रकाशन गर्न लागेकोमा स्वास्थ्य सेवा महाशाखाका प्रमुख श्री वृषबहादुर शाही लगायत सो कार्यमा संलग्न सबै कर्मचारीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद तथा बधाई ज्ञापन गर्दै आगामी दिनमा यस कार्यको निरन्तरताको अपेक्षा गर्दछु ।

श्री अर्जुन गौतम
प्रदेश सचिव

प्रदेश सचिव

E-mail: mosdsurkhet@gmail.com Website: mosd.karnali.gov.np

कर्णाली प्रदेश सरकार
सामाजिक विकास मन्त्रालय
वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत नेपाल

सचिवज्यू : ०८३-५२५६१२
प्रशासन शाखा : ०८३-५२३६७२
फ्याक्स : ०८३-५२२०२५

कर्णाली प्रदेश सरकार सामाजिक विकास मन्त्रालय वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

हार्दिक आभार

कर्णाली प्रदेशको स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित बर्तमान सामाजिक, आर्थिक भौगोलिक तथा प्रशासनिक सूचनाहरुलाई एकै स्थानमा विश्लेषण गरी यस पार्श्वचित्रमार्फत प्रस्तुत गर्नुलाई महत्वपूर्ण प्रयासका रुपमा लिएका छौं। सामाजिक विकास मन्त्रालय स्वास्थ्य सेवा महाशाखा प्रमुखका रुपमा यस दस्तावेजको तयार तथा प्रकाशन संयोजकको भूमिका निर्वाह गर्ने अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा सामाजिक विकास मन्त्रालयका माननीय मन्त्री श्री घनश्याम भण्डारी तथा प्रदेश सचिव श्री अर्जुन गौतमप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु।

यस पार्श्वचित्र भित्र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित बालस्वास्थ्य, पोषण, सुरक्षित मातृत्व, परिवार नियोजन, रोग नियन्त्रण, बहुप्रकोप लगायत स्वास्थ्य जनशक्ति, स्वास्थ्य सेवाको पहुँच तथा उपभोग, स्वास्थ्यकर्मी र जनसंख्याको अनुपात, आदि तथ्याङ्कहरुलाई विश्लेषणात्मक रुपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरेका छौं। लक्षित समुदायको आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी अंग्रेजी र नेपाली दुबै भाषामा तयार गरिएको यस दस्तावेजले नीति निर्माण, तथ्यमा आधारित योजना तर्जुमा गर्न सहयोगीसिद्व हुनेछ । बिभिन्न श्रोतबाट सूचनाहरुको संकलन गरी यस रुपमा प्रस्तुत गर्ने कार्यमा संलग्न सबै कार्यदलका सदस्यहरुप्रति सधन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु। यस कार्यमा प्रत्यक्ष परोक्ष रुपमा सल्लाह सुझाब प्रदान गर्नुहुने मन्त्रालय अन्तर्गतका स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालय, प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र, प्रदेश आयुर्वेद अस्पताल तथा अनुसन्धान केन्द्र तथा प्रदेश अस्पतालका निर्देशकहरुप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु।

प्रारम्भदेखि नै यस महत्वपूर्ण प्रतिवेदनका लागि सूचना संकलन, विश्लेषण तथा लेखन कार्यमा संलग्न स्वास्थ्य सेवा महाशाखामा डा. शंकर प्रसाद रिजाल, श्री महेश शर्मा, श्री समिक्षा आचार्य, श्री ललित रोकायले पुऱ्याउनुभएको सुक्ष्म कार्यप्रति सराहना व्यक्त गर्न चाहन्छु। यसलाई प्रकाशनसम्म निरन्तर प्राबिधिक सहयोग गर्नुहुने विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका श्री प्रदिप अधिकारी पनि प्रशंसाका पात्र हुनुहुन्छ। अन्त्यमा, यस पार्श्वचित्रलाई थप परिस्कृत र उत्कृष्ट बनाउन पाठकहरुको अमूल्य सुझाबको अपेक्षा गर्दै मन्त्रालयका अन्य महाशाखा तथा स्वास्थ्य सेवा महाशाखाका सबै कर्मचारीहरुप्रति समेत धन्यवाद व्यक्त गर्दछु।

वृष बहादुर शाही
प्रमुख, स्वास्थ्य सेवा महाशाखा

वृष बहादुर शाही
वरिष्ठ जनस्वास्थ्य प्रशासक (दशौं तह)

विषय सूची

चित्रहरूको सूची ii

तालिकाहरूको सूची iii

१. परिचय १

१.१ भौगोलिक अवस्था १

१.२ प्रशासनिक विभाजन १

१.३ कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य संस्थाहरू १

१.४ जनसांख्यिकीय अवस्था २

२. आर्थिक अवस्था ५

२.१ समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू (कुल गार्हस्थ उत्पादन, प्रतिव्यक्ति आय, रोजगारी दर) ५

२.२ स्वास्थ्य वित्त सम्बन्धी सूचकहरूः व्यक्तिगत खर्च, प्रदेशको स्वास्थ्य बजेटको हिस्सा ५

२.३ गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या ६

३. शैक्षिक अवस्था ६

४. खानेपानी तथा सरसफाइ ८

५. बालबालिका र महिलाहरूको पोषण अवस्था ९

६. संस्थागत संरचना र स्वास्थ्य संस्थाहरू १०

७. स्वास्थ्यका लागि मानव स्रोत १६

८. आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा २०

८.१ पृष्ठभूमि २०

८.२ कर्णाली प्रदेशमा आयुर्वेदिक सेवा केन्द्रहरूको संख्या २०

९. कर्मचारीहरूको विवरण २०

९.१ आयुर्वेद सेवा उपयोग २१

१०. समग्र जनस्वास्थ्यको अवस्था २२

१०.१ कुल प्रजनन दर, जन्मको समयको जीवन प्रत्याशा, सर्ने तथा नसर्ने रोगहरूको अवस्था २२

१०.२ शिशु, बाल तथा मातृ मृत्युदर २२

१०.३ नसर्ने रोगहरूको अवस्था २२

१०.४ संक्रामक तथा कीटजन्य (Vector-Borne) रोगहरूको अवस्था २३

१०.५ बहिरंग विभागमा देखिएका शीर्ष १० रोगहरू २४

११. अन्धोपन सर्वेक्षण परिणाम २०१९ को द्रुत मूल्याङ्कन २५

१२. स्वास्थ्य पुनर्स्थापन सेवा २५

१३. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको अवस्था २६
१४. कर्णाली प्रदेशमा विकास साझेदारहरूको प्राथमिकता २७
१५. कर्णाली प्रदेशमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा छुट्याइएको बजेट २८
१६. प्राकृतिक विपद् जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू – जिल्ला तथा स्थानीय तहहरू २८
१७. समस्याहरू र चुनौतीहरू २९
१८. जाजरकोट भूकम्पः सहकार्यको राम्रो उदाहरण ३०
१८.१ पृष्ठभूमि ३०
१८.२ स्वास्थ्य चौकी र घरपरिवारको क्षतिको अवस्था ३०
१९. कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य नीति र रणनीतिहरू ३१
२०. अनुसूचीहरू ३३
अनुसूची १ः प्रदेश स्तरको स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत बाह्य विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्था ३४
अनुसूची २ः प्रदेशस्तरीय कार्यालयहरूको सम्पर्क विवरण ३६

चित्रहरूको सूची

चित्र १: कर्णाली प्रदेशको भौगोलिक नक्सा....................................1

चित्र २: कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरू....................................1

चित्र ३: कर्णाली प्रदेशमा उमेर र लिङ्गअनुसारको जनसंख्या.................................... २

चित्र ४ : लिङ्गअनुसार जनसंख्या विवरण....................................३

चित्र ५: जातीयताअनुसार जनसंख्या वितरण.................................... ४

चित्र ६: घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार.................................... ९

चित्र ७: कर्णालीमा पानीका स्रोतहरू.................................... ९

चित्र ८: सामाजिक विकास मन्त्रालय (MoSD) को संस्थागत संरचना....................................११

चित्र ९: स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालयको संस्थागत संरचना ११

चित्र १०:कर्णाली प्रदेशमा आयुर्वेद सेवा केन्द्रहरू.................................... २०

चित्र ११: कर्णाली प्रदेशका आयुर्वेदिक केन्द्रहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण २१

चित्र १२: ३ वर्षमा आयुर्वेद सेवा उपयोग....................................२१

चित्र १३: प्रमुख संक्रामक र किटजन्य रोगहरूको अवस्था २३

चित्र १४: आर्थिक वर्ष २०७८/७९, २०७९/८० र २०८०/८१ मा बाह्यरोगी सेवा (ओपीडी) अन्तर्गत सर्वाधिक देखिएका शीर्ष १० रोगहरू.................................... २४

चित्र १५: भूकम्पको क्षतिको स्थिति विवरण....................................३०

तालिकाहरूको सूची

तालिका १: कर्णाली प्रदेशको जिल्लागत जनसंख्या विवरण २
तालिका २: स्वास्थ्य कार्यक्रमका लागि लक्षित जनसंख्या ३
तालिका ३: जातीयता र लिङ्ग अनुसार जनसंख्या ४
तालिका ४: कर्णाली प्रदेशमा लिंग अनुसारको शैक्षिक अवस्था ६
तालिका ५: स्वास्थ्य पेशागत जनशक्ति अनुसारका शैक्षिक संस्था ७
तालिका ६: घरधुरी अनुसार खानेपानीको स्रोत ८
तालिका ७: घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार ९
तालिका ८: बालबालिका र महिलाहरूको पोषण अवस्था ९
तालिका ९: स्थानीय तहमा स्वास्थ्य संस्थाहरूको संख्या १२
तालिका १०: कर्णाली प्रदेशमा अवस्थित संघीय तथा प्रदेश तहका अस्पतालहरूको नामावली १५
तालिका ११: स्वास्थ्यकर्मी दरबन्दी तथा पदपूर्ति (प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय तह) १६
तालिका १२: प्रदेशमा जनसंख्याको आधारमा स्वास्थ्यकर्मी अनुपात (प्रति १,००० जनसंख्या) १९
तालिका १३: मृत्युदर शिशु, बाल तथा मातृ मृत्युदर २२
तालिका १४: नसर्ने रोगहरूको अवस्था (आर्थिक वर्ष २०८०/८१) २२
तालिका १५: स्वास्थ्य सेवा प्रवाह २६
तालिका १६: स्वास्थ्य क्षेत्रमा विनियोजित बजेट (हजारमा) २८
तालिका १७: प्राकृतिक विपद् जोखिममा रहेका स्थानीय तहहरू २८
तालिका १८: स्वास्थ्य संस्था र घरपरिवारको क्षतिको अवस्था ३०

१. परिचय

१.१ भौगोलिक अवस्था

कर्णाली प्रदेश नेपालका सातवटा प्रदेशहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो प्रदेश हो, जसको कुल क्षेत्रफल २७,९८४ वर्ग किलोमिटर (अर्थात् नेपालको कुल क्षेत्रफलको १९ प्रतिशत) रहेको छ। यस प्रदेशको ६० प्रतिशत भूभाग उच्च हिमाली क्षेत्रमा फैलिएको छ, जुन उत्तरमा चीनको स्वायत्त क्षेत्र तिब्बतसँग सीमा जोडिएको छ। पूर्वतर्फ गण्डकी प्रदेश, पश्चिमतर्फ सुदूरपश्चिम प्रदेश, र दक्षिणतर्फ लुम्बिनी प्रदेश रहेका छन्। नेपालको सबैभन्दा ठूलो राष्ट्रिय निकुञ्ज शे-फोक्सुण्डो राष्ट्रिय निकुञ्ज (फोक्सुण्डो तालसहित) र सबैभन्दा ठूलो ताल रारा ताल यही प्रदेशमा अवस्थित छन्। देशको सबैभन्दा लामो नदी कर्णाली नदी पनि यसै प्रदेशभित्र पर्दछ। कर्णाली प्रदेशका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूमा रारा ताल, शे-फोक्सुण्डो ताल, चन्दननाथ मन्दिर, ज्वाला, कुपिण्डे दह, बुलबुले ताल, काँक्रेविहार, देउतीबज्यै मन्दिर आदि रहेका छन्।

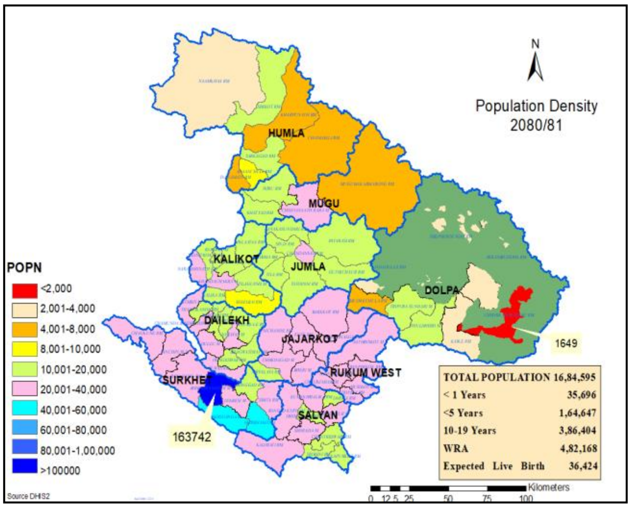

चित्र १: कर्णाली प्रदेशको भौगोलिक नक्सा

१.२ प्रशासनिक विभाजन

कर्णाली प्रदेश नेपालको पश्चिमी भू—भागमा अवस्थित छ। यो प्रदेश प्रशासनिक रूपमा १० जिल्ला, २५ नगरपालिका र ५४ गाउँपालिका सहित ७९ स्थानीय तहमा विभाजित गरिएको छ, जस अन्तर्गत ७१८ वडाहरू रहेका छन्। यस प्रदेशमा प्रतिनिधिसभाका लागि १२ र प्रदेशसभाका लागि २४ निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण गरिएको छ, जुन प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणाली अनुसार तय गरिएको हो।

स्थानीय तहहरू मध्ये वीरेन्द्रनगर नगरपालिका प्रदेशको राजधानी समेत हो, र जनसंख्याका हिसाबले सबैभन्दा ठूलो र डोल्पा जिल्लाको छार्का ताङसोङ गाउँपालिका जनसंख्याका हिसाबले सबैभन्दा सानो स्थानीय तह हो। भौगोलिक दृष्टिले, कर्णाली प्रदेशका प्रमुख नदीहरूमा भेरी नदी र कर्णाली नदी पर्दछन्, जसले क्रमशः दक्षिण—पूर्व र दक्षिण-पश्चिम दिशाबाट बग्दछन्।

१.३ कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य संस्थाहरू

कर्णाली प्रदेशमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने बिभिन्न प्रकारका स्वास्थ्य संस्थाहरू रहेका छन्। स्वास्थ्य सूचना प्रणालीका अनुसार प्रदेशभर ८९२ वटा स्वास्थ्य संस्था रहेका छन्। यस प्रदेशमा शैक्षिक प्रतिष्ठानका रुपमा कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान रहेको छ। यस प्रदेशमा दुईवटा सेकेण्डरी ए स्तरको अस्पताल एक सेकेण्डरी बी स्तरको अस्पताल र एक प्रादेशिक आयुर्वेद अस्पताल तथा अनुसन्धान केन्द्र

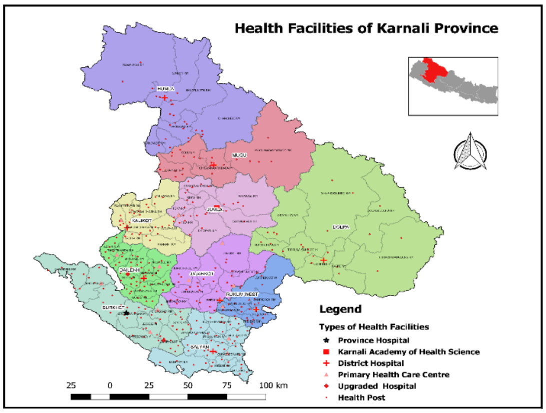

चित्र २: कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरू

सञ्चालनमा छन्। स्वास्थ्य सेवा विस्तारका लागि प्रदेशमा ८ वटा प्रादेशिक प्राथमिक अस्पताल, २३ वटा स्थानीय तह स्तरका प्राथमिक अस्पताल, १३ वटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा ३३० वटा स्वास्थ्य चौकीहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। यस वाहेक यस प्रदेशमा १४९ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाइहरू, १० वटा निजी अस्पतालहरू र ३ वटा सामुदायिक अस्पतालहरू पनि रहेका छन्, जसले समग्र स्वास्थ्य प्रणालीमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका छन्। यी सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूले प्रदेशभर प्राथमिक देखि विशेषज्ञस्तरको स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउँदै आएका छन्, जसले कर्णाली प्रदेशको स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तर दुवैलाई सुदृढ बनाउनन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका छन्।

१.४ जनसांख्यिकीय अवस्था

घरधुरी संख्या र लिङ्ग अनुसारको जनसंख्या विवरण

वि.सं. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कर्णाली प्रदेशमा कुल ३,६६,२५५ घरधुरी र १६,८८,४१२ जनसंख्या रहेको छ। यसमध्ये ८६४,६५१ जना महिला र ८२३,७६१ जना पुरुष रहेका छन्।

तालिका १: कर्णाली प्रदेशको जिल्लागत जनसंख्या विवरण

क्र.सं.	जिल्ला	घरधुरी संख्या	कुल जनसंख्या	पुरुष	महिला
१.	पश्चिम रुकुम	३७,३०३	१,६६,७४०	८१,०९१	८५,६४९
२.	सल्यान	५४,७०१	२,३८,५१५	१,१४,९८२	१,२३,५३३
३.	सुर्खेत	९७,८९३	४,१५,१२६	१,९९,७४०	२,१५,३८६
४.	जाजरकोट	३७,४६६	१,८९,३६०	९४,०६३	९५,२९७
५.	दैलेख	५४,६१०	२,५२,३१३	१,२०,७७४	१,३१,५३९
६.	डोल्पा	९,३९८	४२,७७४	२१,३७१	२१,४०३
७.	जुम्ला	२४,४३८	१,१८,३४९	५९,२२८	५९,१२१
८.	कालिकोट	२६,७७९	१,४५,२९२	७२,२४५	७३,०४७
९.	मुगु	१२,४३९	६४,५४९	३२,३८१	३२,१६८
१०.	हुम्ला	११,२२८	५५,३९४	२७,८८६	२७,५०८
जम्मा		**३,६६,२५५**	**१६,८८,४१२**	**८,२३,७६१**	**८,६४,६५१**

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना तथा घरधुरी सर्वेक्षण—२०२१

सन् २०२१ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार, कर्णाली प्रदेशको जनघनत्व प्रति वर्ग किलोमिटरमा ६० जना रहेको छ, जबकि सन् २०११ को जनगणना अनुसार प्रति वर्ग किलोमिटर५६ जना रहेको थियो यद्यपि जनघनत्व जिल्लागत रूपमा फरक देखिन्छ, जसमा सुर्खेत जिल्ला सबैभन्दा बढी जनघनत्व भएको जिल्ला हो भने डोल्पा जिल्ला सबैभन्दा कम जनघनत्व भएको जिल्ला हो। नेपालको कुल भू—

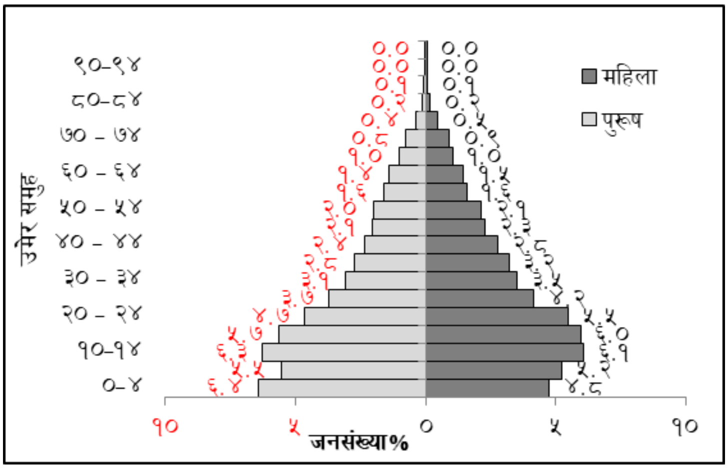

चित्र ३: कर्णाली प्रदेशमा उमेर र लिङ्गअनुसारको जनसंख्या

भागको १९.७४ प्रतिशत ओगटेको कर्णाली प्रदेशमा, देशको जम्मा ५.७९ प्रतिशत जनसंख्या मात्र बसोबास गर्दछन्। जसका कारण यो प्रदेश जनसंख्याका हिसाबले सबैभन्दा कम हिस्सा राख्ने प्रदेश बनेको छ। यस प्रदेशमा पुरुष तथा महिलाको लैङ्गिक अनुपात प्रति १०० महिलामा ९५ पुरुष रहेको छ वा पुरुषको तुलनामा महिलाको संख्या बढी रहेको छ।

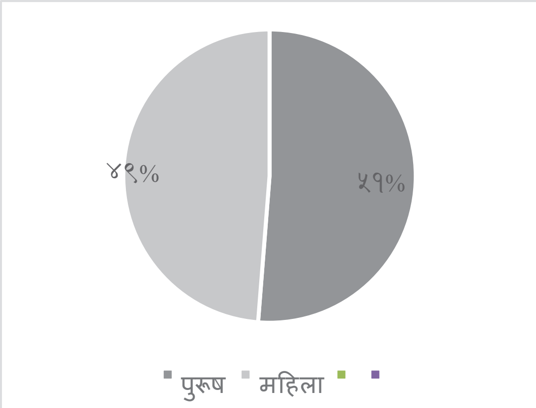

चित्र ४: लिङ्गअनुसार जनसंख्या विवरण

कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा बढी घरधुरी संख्या र जनसंख्या सुर्खेत जिल्लामा रहेका छन् भने सबैभन्दा कम डोल्पा जिल्लामा रहेका छन्। स्थानीय तहहरू मध्ये वीरेन्द्रनगर नगरपालिका सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको क्षेत्र हो भने छार्का ताङसोङ गाउँपालिकामा सबैभन्दा कम जनसंख्या छ। यस प्रदेशको वार्षिक औसत जनसंख्या वृद्धिदर ०.७० प्रतिशत रहेको छ। प्रत्येक वर्ष ठूलो संख्यामा मानिसहरू मौसमी रोजगारीको खोजीमा भारत तथा नेपालका अन्य भागहरूमा बसाइँ सर्ने गरेका छन्। आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रक्षेपण अनुसार हाल कर्णाली प्रदेशको अनुमानित जनसंख्या १७,०४,१७२ रहेको छ। प्रदेशको राजधानीका रूपमा रहेको सुर्खेत रोजगारीको अवसरको प्रमुख गन्तव्यका रूपमा विकास भइरहेको छ। कर्णाली प्रदेशमा ९५ प्रतिशत जनसंख्या हिन्दु धर्मावलम्बी बसोबास गर्ने भएकाले हिन्दु धर्म यहाँको प्रमुख धर्मका रूपमा रहेको छ।सन् २०२१ को तथ्याङ्क अनुसार उमेर-लिङ्ग पिरामिड जनगणनामा आधारित जनसंख्या वितरणको एक ग्राफिक प्रतिनिधित्व हो। यसमा पनि महिलाको जनसंख्या पुरुषको जनसंख्याभन्दा अलिकति बढी छ। १५ वर्षमुनिको उमेर समूहमा पुरुष र महिला दुबैमा सबैभन्दा ठूलो जनसंख्या हिस्सा छ। थप रूपमा, १५–४९ वर्षको उमेर समूहले कुल जनसंख्याको करिब ५० प्रतिशत हिस्सा ओगटेको छ, जसले आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्यालाई प्रतिनिधित्व गर्छ। यसको विपरीत, ६५ वर्ष र सोभन्दा माथिको उमेर समूहको जनसंख्या अन्य उमेर समूहको तुलनामा निकै कम छ।

चित्र ४ ले नेपालमा लिङ्गअनुसारको जनसंख्या वितरण देखाउँछ, जहाँ महिलाको संख्या कुल जनसंख्याको ५१.२ प्रतिशत र पुरुषको संख्या ४८.७ प्रतिशत रहेको छ। जसले महिला जनसंख्या बढी रहेको देखाउँछ। नेपालका सातवटै प्रदेशहरूमध्ये कर्णालीको जनसंख्या सबैभन्दा कम रहेको छ। जनसंख्याको संरचनाले देशको विकास र आर्थिक प्रगतिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ।

तालिका २: स्वास्थ्य कार्यक्रमका लागि लक्षित जनसंख्या

क्र.सं.	जनसंख्या विवरण	कुल संख्या
१.	कुल जनसंख्या	१,७०४,१७२
२.	० देखि ११ महिना उमेरका बालबालिका	३५,९२३
३.	० देखि २३ महिना उमेरका बालबालिका	७०,९०३
४.	६ महिना देखि ५९ महिना उमेरका बालबालिका	१४७,६९९
५.	५ वर्षमुनिका बालबालिका	१६५,६६०
६.	१० देखि १९ वर्ष उमेरका किशोर–किशोरी	३८९,४८९
७.	१५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहकी प्रजनन क्षमतायुक्त महिला	४८५,१२५

क्र.सं.	जनसंख्या विवरण	कुल संख्या
८.	१५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहकी विवाहित महिला	३७४,४१९
९.	६० वर्षभन्दा माथिका वृद्ध व्यक्ति	१४६,०२७
१०.	अपेक्षित जीवित जन्महरू	३६,६५८
११.	**अपेक्षित गर्भावस्थाहरू**	**५७,०२४**

स्रोत: (HMIS) २०२३/२४ को लक्षित जनसङ्ख्या

माथिको तालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० को स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (**HMIS)** कर्णाली प्रदेशको कुल अनुमानित जनसंख्या १,७०४,१७२ देखाइएको छ। यो अनुमान जनसंख्या वृद्धिदर अनुसार वार्षिक रूपमा फरक पर्न सक्छ। स्वास्थ्य सेवा वितरणका लागि प्रमुख जनसंख्या समूहहरूमा ०-६ महिना, १२-२३ महिना, ५ वर्षमुनिका बालबालिका र प्रजनन उमेर समूहका विवाहित महिला **(MWRA)** हरू समावेश छन्। यी समूहहरू विभिन्न परिणाममूलक सूचकहरूको गणना गर्न र ५ वर्ष मुनिका बालबालिका तथा १५—४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूमा रोग तथा मृत्युदरको निगरानी गर्न अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन्।

तालिका ३: जातीयता र लिङ्ग अनुसार जनसंख्या

क्र.सं.	जातीयता	जम्मा जनसंख्या	महिला	पुरुष
१.	क्षेत्री	७११,८८९	३६३,२२०	३४८,६६९
२.	विश्वकर्मा	२७३,९६२	१४१,९८२	१३१,९८०
३.	मगर	१७६,०६८	९१,१६७	८४,९०१
४.	ठकुरी	१७७,१७९	८९,९४६	८७,२३३
५.	पहाडी ब्राह्मण	१३५,६१७	६८,६३२	६६,९८५
६.	थारू	८,७७३	३,९१९	४,८५४
७.	राई	५३४	२४५	२८९
८.	तामाङ	४,३४८	२,२६९	२,०७९
९.	गुरुङ	१२,५४६	६,५८८	५,९५८
१०.	अरू	११,४२८	५,५१६	५,९१२
जम्मा		**१६,८८,४१२**	**८,६४,६५१**	**८,२३,७६१**

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना तथा घरधुरी सर्भेक्षण २०२१

चित्र ५: जातीयताअनुसार जनसंख्या वितरण

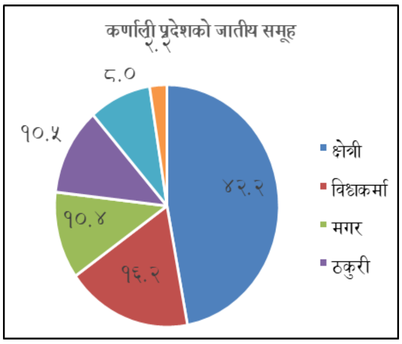

माथिको तालिका ३ ले कर्णाली प्रदेशमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातीय समुदायहरू र लिङ्ग अनुसारको जनसङ्ख्याको वितरण देखाउँछ। विभिन्न जातीयताहरूमा, सबैभन्दा धेरै जनसङ्ख्या क्षेत्री समुदायको रहेको छ, त्यसपछि क्रमशः विश्वकर्मा, मगर, ठकुरी, पहाडी ब्राह्मण र अन्य समुदायहरूको जनसङ्ख्या रहेको छ। कर्णाली प्रदेश प्राचीनकालदेखि खस आर्य जातीय समुदायको पुर्ख्यौली थलो मानिन्छ। यस चित्रले प्रदेशमा जातीय आधारमा जनसङ्ख्याको वितरण देखाउँछ। तथ्यांक अनुसार, प्रदेशमा सबैभन्दा ठूलो जातीय समूह छेत्री (४२.२%) रहेको छ, त्यसपछि विश्वकर्मा (१६.२%), मगर (१०.४%) र ठकुरी (१०.५%) रहेका छन्, पहाडी ब्राह्मण (८.०%) र अन्य (२.२%) त्यसपछिका प्रमुख समूहहरू हुन्। दलित

जनसङ्ख्याको उल्लेखनीय हिस्सा कालिकोट तथा छिमेकी जिल्लाहरूमा बसोबास गर्छन्, जहाँ उनीहरूको सामाजिक आर्थिक अवस्था अझै पनि पछाडि रहेको देखिन्छ।

२. आर्थिक अवस्था

२.१ समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू (कुल गार्हस्थ उत्पादन, प्रतिव्यक्ति आय, रोजगारी दर)

कर्णाली प्रदेश "समृद्ध कर्णाली, सुखारी कर्णालीबासी" भन्ने दीर्घकालीन दृष्टिकोण मार्फत अगाडि बढिरहेको छ। यद्यपि नागरिकहरुमा आधारभूत आवश्यकताको अभाव र आर्थिक कठिनाइका कारण यहाँ अझै पनि गम्भीर गरिबीको समस्या विद्यमान छ। नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०७९/८० का अनुसार, कर्णाली प्रदेशको शहरी क्षेत्रमा वार्षिक प्रतिव्यक्ति खर्च रू. १,१०,३०९ रहेको छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा यो खर्च उल्लेखनीय रूपमा कम अर्थात् रू. ८३,२३३ रहेको छ।

कर्णाली प्रदेशमा विभिन्न आय समूहहरूबीच आर्थिक असमानता स्पष्ट रूपमा देखिन्छ। सबैभन्दा गरिब क्विन्टाइल (Q१) को औसत वार्षिक खर्च रू. ५०,५७० रहेको छ, जबकि सबैभन्दा धनी क्विन्टाइल (Q५) ले वार्षिक रूपमा रू. २,२७,१९७ खर्च गर्ने गरेका छन्। यसअनुसार Q५/Q१ अनुपात ४.४९ रहेको छ, जसले सबैभन्दा धनी शहरी बासिन्दाहरूले सबैभन्दा गरिब व्यक्तिको तुलनामा झण्डै ४.५ गुणा बढी खर्च गर्ने देखाउँछ। त्यस्तैगरी, कर्णालीको ग्रामीण क्षेत्रमा आर्थिक भिन्नता उल्लेखनीय देखिन्छ। सबैभन्दा गरिब क्विन्टाइल (Q१) को औसत वार्षिक खर्च रू. ४१,०१२ रहेको छ भने सबैभन्दा धनी क्विन्टाइल (Q५) को खर्च रू. १,४४,८९८ रहेको छ।

खर्चको ढाँचा आयस्तर अनुसार फरक देखिन्छ। ग्रामीण क्षेत्रका सबैभन्दा गरिब घरपरिवार (Q१) ले आफ्नो कुल खर्चको ५९ प्रतिशत हिस्सा खानामा खर्च गर्ने गरेका छन्, जबकि सबैभन्दा धनी घरपरिवार (Q५) ले ४७ प्रतिशत मात्र खानामा खर्च गर्ने गर्छन्।

प्रादेशिक योजना आयोगले सन् २०२२/२३ सम्ममा प्रतिव्यक्ति आय ६०६ अमेरिकी डलरबाट बढाएर १,१४७ अमेरिकी डलर पुर्‍याउने प्रतिबद्धता जनाएको थियो। आर्थिक सर्वेक्षण २०२२/२३ को प्रतिवेदन अनुसार, कर्णाली प्रदेशको राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादन **Gross Domestic Product (GDP)** मा योगदान ४.१ प्रतिशत मात्र रहेको छ, जुन अन्य प्रदेशहरूको तुलनामा सबैभन्दा कम हो। तथापि, यही आर्थिक सर्वेक्षण अनुसार विगत पाँच वर्षको अवधिमा कर्णाली प्रदेशले ४.२ प्रतिशतको औसत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गर्दै नेपालभर सबैभन्दा उच्च दर रेकर्ड गरेको छ।

२.२ स्वास्थ्य वित्त सम्बन्धी सूचकहरू: व्यक्तिगत खर्च, प्रदेशको स्वास्थ्य बजेटको हिस्सा

विश्व स्वास्थ्य संगठनका अनुसार, नेपालमा सर्वव्यापी स्वास्थ्य सेवा पहुँच सूचकांक ५३ रहेको छ। जसले झन्डै आधा जनसङ्ख्यालाई पर्याप्त स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध छैन भन्ने इगित गर्दछ। नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण (**NDHS**) २०२२ अनुसार, कर्णाली प्रदेशको २९ प्रतिशत जनसंख्याले स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा सहभागिता जनाएका छन्।

दिगो विकास लक्ष्य अनुसार सन् २०३० सम्ममा १०० प्रतिशत स्वास्थ्य सेवा पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य रहेको छ। यस तथ्याङ्कले नेपालको राष्ट्रिय स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रमलाई विशेषतः नीति निर्माण, रणनीतिक योजना तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनका दृष्टिकोणले कर्णाली प्रदेशमा मात्र नभई सम्पूर्ण देशमै सबलीकरण गर्नु आवश्यक रहेको स्पष्ट देखाउँछ।

नेपाल राष्ट्रिय स्वास्थ्य लेखा (**National Health Account**) २०१९/२० अनुसार, कर्णाली प्रदेशमा कुल स्वास्थ्य खर्चको ४८.४% घरपरिवार स्वयंले व्यहोरेको देखिन्छ, जुन सबैभन्दा ठूलो हिस्सा हो। सरकार तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूको योगदान २३.३% रहेको छ भने प्रदेश सरकारको योगदान ९.५% छ। निजी क्षेत्र तथा बीमा कम्पनीहरूको योगदान २.०% मात्र छ। स्वास्थ्य सेवा विभागले ६.२ प्रतिशत र अन्य सार्वजनिक संस्थाहरूले ४.३% योगदान गरेका छन् भने घरपरिवारलाई सेवा प्रदान गर्ने गैर-नाफामूलक संस्थाहरू **Non-Profit Institutions Serving Households (NPISH)** ले प्रदेशको स्वास्थ्य सेवा वित्तीयकरणमा ५.७% योगदान गरेका छन्। खर्चको हिसाबले, कर्णालीमा कुल स्वास्थ्य सेवामा ३३.५% खर्च औषधोपचार सेवामा खर्च गरिन्छ। जसले क्लिनिकल सेवाप्रति उच्च प्राथमिकता देखाउँछ। यस्तै, औषधि तथा चिकित्सकीय सामाग्रीमा ३६.९% खर्च हुने गरेको छ, जसले औषधिको भार घरपरिवारमा धेरै परेको देखाउँछ।

२.३ गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या

कर्णाली प्रदेशमा गरिबी गम्भीर समस्या बनेको छ। यहाँ २६.६९ प्रतिशत नागरिक गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् जुनसबै प्रदेशभरमादोस्रो स्थानमा रहेको छ। नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०२२/२३ अनुसार प्रतिव्यक्ति आय ९९७ अमेरिकी डलर रहेको छ, जुन सबै प्रदेशहरूमध्ये सबैभन्दा कम हो।

समग्र मानव विकासको दृष्टिले कर्णाली प्रदेशको मानव विकास सूचकाङ्क **(HDI)** ०.५३ मात्र छ, जुन देशभरकै सबैभन्दा न्यून हो। राष्ट्रिय योजना आयोगका अनुसार, कर्णाली प्रदेशका ३९.५% जनसंख्या बहुआयामिक गरिबीको अवस्थामा छन्, जसले यस प्रदेशलाई देशकै सबैभन्दा पछाडि पारिएको संकेत गर्दछ। सामान्यतः कर्णालीका ७१.७% जनसंख्या आर्थिक रूपमा सक्रिय छन् भने ७.५% जनसंख्या बेरोजगार अवस्थामा रहेका छन्। यस प्रदेशमा कृषि प्रमुख जीविकोपार्जनको माध्यम हो, जसमा ७१% घरधुरी निर्भर रहेका छन्।

बैदेशिक रोजगार तथा आन्तरिक श्रम आर्थिक कठिनाइको सामना गर्ने महत्वपूर्ण रणनीति बनेको छ। प्रत्येक वर्ष झन्डै ८५% घरधुरीबाट कोही न कोही रोजगारका लागि घर छोडेर बाहिर जान्छन्। जसमध्ये करिब ५०% नागरिक छिमेकी देश भारतमा मौसमी रोजगारीका लागि जाने गर्छन्। कर्णालीमा बेरोजगारी र बसाइँसराइका प्रमुख कारणहरूमा निरन्तर गरिबी, कमजोर शासन प्रणाली, सीमित आर्थिक अवसरहरू र न्यून आर्थिक वृद्धिदर प्रमुखरुपमा रहेका छन्।

३. शैक्षिक अवस्था

तालिका ४: कर्णाली प्रदेशमा लिंग अनुसारको शैक्षिक अवस्था

तह	महिला (%)	पुरुष (%)	जम्मा (%)
साक्षरता दर (५ वर्ष र माथिका)	६९.४	८३.३	**७६.१**
प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास केन्द्रमा खुद भर्नाहुने दर	६६.४	६८.०	**६७.२**
ECED/पूर्व-प्राथमिक शिक्षा Pre-Primary Education (PPE) अनुभव भएका कक्षा १ का विद्यार्थीहरूको प्रतिशत	७९.७	८४.०	**८१.९**
खुद नाम लेखाउने दर Net Enrollment Rate (NER) - माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२)	५८.७	६०.५	**५९.५**
NER — आधारभूत तह (कक्षा १-८)	९५.३	९५.४	**९५.४**
NER — प्रारम्भिक शिक्षा (कक्षा १-५)	९५.९	९५.८	**९५.९**
कक्षा ५ सम्मको विद्यालय भर्ना दर	८८.३	८८.१	**८८.२**

तह	महिला (%)	पुरुष (%)	जम्मा (%)
कक्षा ८ सम्मको विद्यालय भर्ना दर	८४.७	८६.६	**८५.७**
कक्षा १० सम्मको विद्यालय भर्ना दर	६९.८	७०.४	**७०.१**
कक्षा १२ सम्मको विद्यालय भर्ना दर	३७.२	३५.८	**३६.५**

स्रोतः फ्ल्यास प्रतिवेदन २०८०/८१ (FLASH Report 2023/2024) तथा केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, २०२१

तालिका ४ ले कर्णाली प्रदेशको शैक्षिक अवस्थालाई चित्रण गर्छ। यस प्रदेशको औसत साक्षरता दर ७६.१ प्रतिशत रहेको छ, जसमा पुरुषको साक्षरता दर ८३.३ प्रतिशत र महिलाको साक्षरता दर ६९.४ प्रतिशत छ। यसले कर्णाली प्रदेशमा अझै पनि ठूलो संख्यामा महिलाहरू निरक्षर रहेको देखाउँछ। तथ्यांकले कक्षा ५ सम्मको कक्षा भर्नादर अन्य कक्षाहरूको तुलनामा उच्च रहेको देखाएको छ।

तालिका ५: स्वास्थ्य पेशागत जनशक्ति अनुसारका शैक्षिक संस्था

स्वास्थ्य जनशक्ति / कार्यक्रम	स्वास्थ्य संस्थाहरू										
	कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (KAHS)	आरती प्राविधिक संस्था, सल्यान	दैलेख प्राविधिक विद्यालय	देउटी प्राविधिक तालिम संस्था, सुर्खेत	राष्ट्रिय प्राविधिक शिक्षालय, सुर्खेत	सुर्खेत शिक्षा विकास प्रतिष्ठान	सुर्खेत प्राविधिक संस्था	योगी नरहरिनाथ अध्ययन तथा अनुसन्धान प्रतिष्ठान, सुर्खेत	जाजरकोट पोलिटेक्निक	कर्णाली प्राविधिक विद्यालय, जुम्ला	सहिद यज्ञश्वर स्मृति प्रतिष्ठान, रुकुम पश्चिम
चिकित्सा स्नातक Bachelor of Medicine, Bachelor of Surgery (MBBS)	१३०	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
डाक्टर अफ मेडिसिन जनरल प्राक्टिस (General Practice)	६	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
बाल रोग विशेषज्ञ (Pediatrician)	२	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
अर्थोपेडिक्स (Orthopedics)	१	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
मेडिसिन (Medicine)	१	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
एनेस्थेसिया (Anesthesia)	३	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
जनस्वास्थ्य (स्नातकोत्तर तह)	५	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
जनस्वास्थ्य (स्नातक तह)	८७	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
बी.एस्सी. नर्सिङ (B.Sc. Nursing)	२०	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
नर्सिङ स्नातक (Bachelors in Nursing)	५२	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
मिडवाइफरी स्नातक (Bachelors of Midwifery)	१३	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
सामान्य आयुर्वेद चिकित्सा	-	-	-	-	-	-	-	१०	-	१४	-
फार्मेसी स्नातक (B. Pharmacy)	६१	४०	४०	-	४०	४०	४०	-		४०	-
मेडिकल प्रयोगशाला (Proficiency Certificate Level)	-	-	-	६	१४	-	-	-	-	-	-
जम्मा संख्या	**३८१**	**४०**	**४०**	**६**	**२४**	**४०**	**४०**	**५४**	**०**	**४०**	**०**

माथिको तालिका न. ५ मा कर्णाली प्रदेशमा रहेका चिकित्सा तथा स्वास्थ्य पेशागत शैक्षिक संस्थाहरूको हालको अवस्था देखाइएको छ। कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान (**KAHS**) को तथ्याङ्क स्थापना भएयता समग्र स्थिति दर्शाउँछ भने अन्य संस्थाहरूको शैक्षिक विवरण पछिल्लो तथ्याङ्कमा आधारित छन्। जुम्लामा अवस्थित **KAHS** प्रदेशको सबैभन्दा ठूलो सरकारी शैक्षिक संस्था हो। यसले **MBBS** कार्यक्रम तथा डाक्टर अफ मेडिसिन, जनरल प्राक्टिस (**General Practice**), बालरोग (**Pediatrics**), हाडजोर्नी (**Orthopedics**), र एनेस्थेसिया (**Anesthesia**) सम्बन्धी विषयहरूमा १३० जनालाई प्रशिक्षित गरी प्रदेशमा स्वास्थ्य पेशाकर्मी उत्पादनमा प्रमुख भूमिका खेलेको छ।

आरती टेक्निकल इन्स्टिच्युट, दैलेख टेक्निकल स्कूल, र सुर्खेत एजुकेशन डेभलपमेन्ट एकेडेमीजस्ता अन्य संस्थाहरू पनि स्वास्थ्य सहायक **Health Assistant (HA)** तालिममा उल्लेखनीय योगदान दिइरहेका छन्, जसमा प्रत्येक संस्थामा करिब ४० विद्यार्थीहरू सहभागी छन्। जनस्वास्थ्य (**Public Health**) विषयमा स्नातक तहका कार्यक्रमहरू पनि प्रदेशका विभिन्न संस्थाहरूमा सञ्चालनमा छन्। **KAHS** बाट ७४ जना स्नातक जनस्वास्थ्यमा स्नातक भएका छन् भने जुम्ला, सुर्खेत, र रुकुमका संस्थाहरूले पनि यस क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका छन्।

४. खानेपानी तथा सरसफाइ

तालिका ६: घरधुरी अनुसार खानेपानीको स्रोत

कुल घरधुरी	धारा/ पाइपबाट पानी	ट्युवेल वा ह्याण्डपम्प	ढकनी कुवा	खुला कुवा	धारा पानी	खोला/ स्रोत	जार/ बोतल	अन्य
३६६,०३७	१३०,५६५ (३५.७%)	१,६३५ (०.४%)	७,५७३ (२.१%)	९,२१० (२.५%)	४८,६९९ (१३.३%)	४,२७६ (१.२%)	४८० (०.१%)	१,०८० (०.६%)

तालिका ६ मा कर्णाली प्रदेशका ३६६,०३७ घरधुरीका लागि प्रयोग हुने मुख्य खानेपानी स्रोतहरू देखाइएको छ। अधिकांश घरधुरी (३५.७%) ले धारा वा पाइपबाट पानी उपभोग गर्ने गरेका छन्, जसमा १३०,५६५ घरधुरी समावेश छन्। दोस्रो सबैभन्दा बढी प्रयोग हुने स्रोत भनेको धाराको पानी हो क , जुन १३.३% (४८,६९९ घरधुरी) ले प्रयोग गर्छन्। खुला कुवा र ढकनी कुवा क्रमशः २.५% (९,२१० घरधुरी) र २.१% (७,५७३ घरधुरी) ले प्रयोग गर्छन्। थोरै घरधुरीहरू खोला/स्रोत (१.२% वा ४,२७६ घरधुरी) र ह्याण्डपम्प (०.४% वा १,६३५ घरधुरी) मा निर्भर छन्। केवल ०.१% (४८० घरधुरी) ले जार वा बोतल प्रयोग गर्छन् भने ०.६% (१,०८० घरधुरी) ले अन्य स्रोतमा भर पर्छन्।

यस तथ्याङ्कहरूले धेरै घरधुरीहरूले पाइपबाट पानी पाउने सुविधा भएको देखाउँछ।तथापि अझै पनि उल्लेखनीय संख्यामा घरधुरीहरू कुवा र प्राकृतिक खोलानाला जस्ता कम सुरक्षित स्रोतहरूमा निर्भर छन्।

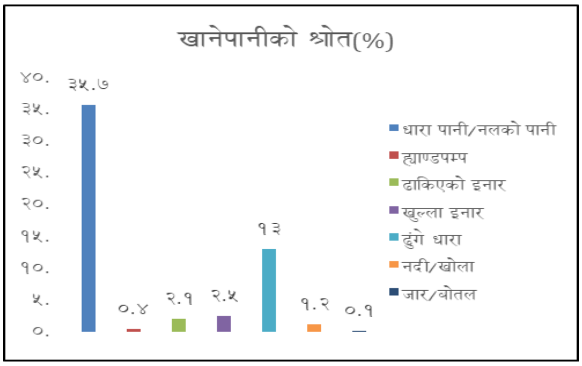

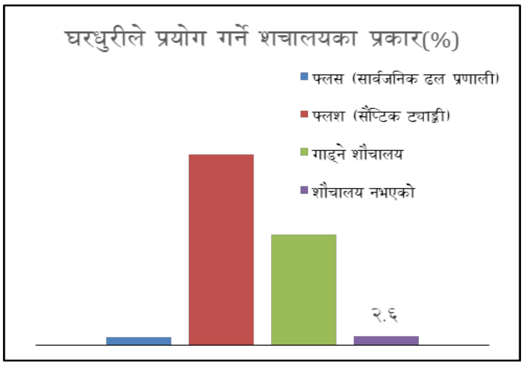

चित्र ६ र चित्र ७ ले कर्णाली प्रदेशमा घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने खानेपानीका स्रोतहरू र शौचालयका प्रकारहरू देखाउँछन्। अधिकांश मानिसहरू (३५.७%) ले धारो वा पाइपबाट आपूर्ति हुने पानीलाई मुख्य खानेपानीको स्रोतको रूपमा प्रयोग गर्छन्, भने केवल ०.१% ले जार वा बोतलको पानी प्रयोग गर्छन्। शौचालय सुविधाको सन्दर्भमा, अधिकांश घरधुरीहरू (६०.२%) ले सेप्टिक ट्याङ्कीमा जडान गरिएका फ्लस शौचालय प्रयोग गर्छन्, तर अझै पनि २.६% जनसङ्ख्यालाई कुनै पनि शौचालय सुविधा उपलब्ध छैन।

चित्र ७: कर्णालीमा पानीका स्रोतहरू

चित्र ६: घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार

तालिका ७: घरधुरीहरूले प्रयोग गर्ने शौचालयको प्रकार

कुल घरधुरी	फ्लस (सार्वजनिक ढल प्रणाली)	फ्लश (सेप्टिक ट्याङ्की)	खाल्डे शौचालय	शौचालय नभएको
३६६,०३७	८,१४९	२२०,२२६	१,२६,७७९	९,५९६

स्रोत: जनगणना २०२१

तालिका ७ ले कर्णाली प्रदेशमा घरधुरी स्तरमा उपलब्ध शौचालयका प्रकारहरू देखाउँछ। अधिकांश घरधुरीहरूले सेप्टिक ट्याङ्कीमा जडान गरिएका फ्लस शौचालय (२२०,२२६) प्रयोग गर्छन्, त्यसपछि खाल्डे शौचालय (१,२६,७७९) र सार्वजनिक ढल प्रणालीमा जडान गरिएका फ्लस शौचालय (८,१४९) क्रमशः प्रयोग गरिन्छ। तर, अझै पनि ९,५९६ जनसंख्यामा कुनै पनि किसिमको शौचालय सुविधा उपलब्ध छैन।

५. बालबालिका र महिलाहरूको पोषण अवस्था

तालिका ८: बालबालिका र महिलाहरूको पोषण अवस्था

सूचकहरू (Indicators)	अवस्था	
	राष्ट्रिय	कर्णाली प्रदेश
५ वर्षमुनिका पुड्कोपना (Stunted) बालबालिकाको प्रतिशत	२५%	३५.८%
५ वर्षमुनिका ख्याउटेपना (Wasted) बालबालिकाको प्रतिशत	८%	३.८%
५ वर्षमुनिका कम तौल (Underweight) भएका बालबालिकाको प्रतिशत	१९%	१७.७%
५ वर्षमुनिका रक्तअल्पता (Anemic) भएका बालबालिकाको प्रतिशत	४३%	४०%
६ महिनामुनिका शिशुहरूको प्रत्यक्ष स्तनपान (Exclusive breastfeeding) को प्रतिशत	५६%	७४%
६—८ महिनाका शिशुहरूको पूरक आहार (Complementary feeding) को प्रतिशत	८५%	८७.७%
१५—४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूमा रक्ताल्पता (Anemia) को प्रतिशत	३४%	२१%

स्रोत: नेपाल जनसांख्यीक स्वास्थ्य सर्भेक्षण २०२२

तालिका ८ ले बालबालिका र महिलाहरूको पोषण अवस्थाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय र प्रादेशिक स्तरको तुलना प्रस्तुत गर्छ। राष्ट्रिय रूपमा ५ वर्षमुनिका २५% बालबालिकामा पुड्कोपना छ, जबकि कर्णाली प्रदेशमा यो दर ३५.८% छ। जसले त्यहाँ पुड्कोपनाको समस्या अझ गम्भीर रहेको देखाउँछ। ख्याउटेपनाको हकमा, राष्ट्रिय दर ८% रहेको छ, तर कर्णालीमा यो दर कम भएर ३.८% मात्र छ। त्यस्तै गरी, राष्ट्रिय स्तरमा ५ वर्षमुनिका १९% बालबालिका कम तौलका छन्, जुन कर्णालीको १७.७% भन्दा अलिकति बढी हो।

रक्तअल्पता (एनिमिया) को सन्दर्भमा, राष्ट्रियरूपमा ५ वर्षमुनिका ४३% बालबालिका एनिमिया छन्, जुन कर्णालीको ४०% सँग धेरै नजिक छ। ६ महिनामुनिका शिशुहरूको विशेष स्तनपान दर राष्ट्रिय रूपमा ५६% छ, जबकि कर्णालीमा यो दर उच्च भएर ७४% पुगेको छ। ६—८ महिनाका शिशुहरूका लागि पूरक आहारको राष्ट्रिय दर ८५% छ, जुन कर्णालीको ८७.७% भन्दा केही कम हो। १५—४९ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूमा राष्ट्रिय रूपमा ३४% एनिमिया छन्, तर कर्णालीमा यो दर २१% मात्र छ।

६. संस्थागत संरचना र स्वास्थ्य संस्थाहरू

कर्णाली प्रदेश सरकार, सामाजिक विकास मन्त्रालय ले नीतिनिर्माण, योजना, मानव स्रोत तथा वित्तीय व्यवस्थापन लगायत चालु क्रियाकलापहरूको अनुगमन र मूल्याङ्कनमा समग्र भूमिका निर्वाह गर्छ। संघीय पुनःसंरचनापछि, सामाजिक विकास मन्त्रालयभित्र पाँच वटा महाशाखाहरु रहेका छन्। जसमा प्रशासन तथा योजना, शिक्षा, महिला तथा सामाजिक विकास, खेलकुद तथा युवा, र स्वास्थ्य सेवा महाशाखा रहेका छन्। तीमध्ये, स्वास्थ्य सेवा महाशाखाले प्रदेशको स्वास्थ्य प्रणालीको प्रत्यक्ष रूपमा नेतृत्व गर्दछ। यो महाशाखा उपचारात्मक सेवा शाखा र जनस्वास्थ्य शाखा गरी दुई शाखामा विभाजित गरिएको छ।

सामाजिक विकास मन्त्रालयको सगठनात्मक संरचना समग्र स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्यले कुशल र पहुँचयोग्य रूपरेखा अनुरूप तयार गरिएको छ। स्वास्थ्य सेवा महाशाखा ले प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रको प्रमुख अङ्गका रूपमा कार्य गर्दछ।जसले जनस्वास्थ्य तथा उपचारात्मक सेवाहरूको विस्तार र सुदृढीकरण गर्छ। यस मन्त्रालयको संरचनाभित्र, स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई सुदृढ बनाउन विभिन्न विशेषीकृत इकाईहरू स्थापना गरिएका छन्। यी इकाईहरूमा स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालय, जसले विकेन्द्रित कार्यालय र केन्द्रहरूको निरीक्षण गर्दै स्थानीयस्तरमा स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सुधार ल्याउँछ; साथै, प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति तथा व्यवस्थापन केन्द्र, जसले स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक आपूर्ति ऋखला र औषधि उपकरण सामग्री व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिन्छ।

त्यसैगरी, रोग पहिचान र निगरानीका लागि प्रादेशिक जनस्वास्थ्य प्रयोगशालाले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ, मानव संसाधन विकास केन्द्रले स्वास्थ्यकर्मीहरूको तालीम र क्षमता अभिवृद्धिमा समर्पित छ। प्रमुख स्वास्थ्य सेवाका संरचनाहरूमा प्रदेश अस्पताल तथा प्रदेश आयुर्वेद अस्पताल तथा अनुसन्धान केन्द्र समावेश छन्, जसले आधुनिक तथा परम्परागत चिकित्सालाई एकीकृत गर्दै उपचारात्मक सेवा प्रदान गर्दछन्। स्वास्थ्य सेवा कार्यालय, जनस्वास्थ्य सेवा कार्यालय, र आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्रहरूको सञ्जालसमेत यस प्रणालीमा रहेका छन्, जसले समुदायस्तरमा स्वास्थ्य सेवा सुदृढ पार्न मद्दत गर्दछन्।

सामाजिक विकास मन्त्रालय को यो संस्थागत संरचनाले जनताको विविध स्वास्थ्य आवश्यकता समाधान गर्न रणनीतिक दृष्टिकोणलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ, जसमा विशेषीकृत संस्था, प्रभावकारी स्रोत व्यवस्थापन, र विकेन्द्रित कार्य सञ्चालन समावेश छन्। कर्णाली प्रदेशमा यस मन्त्रालय को संस्थागत संरचना यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ।

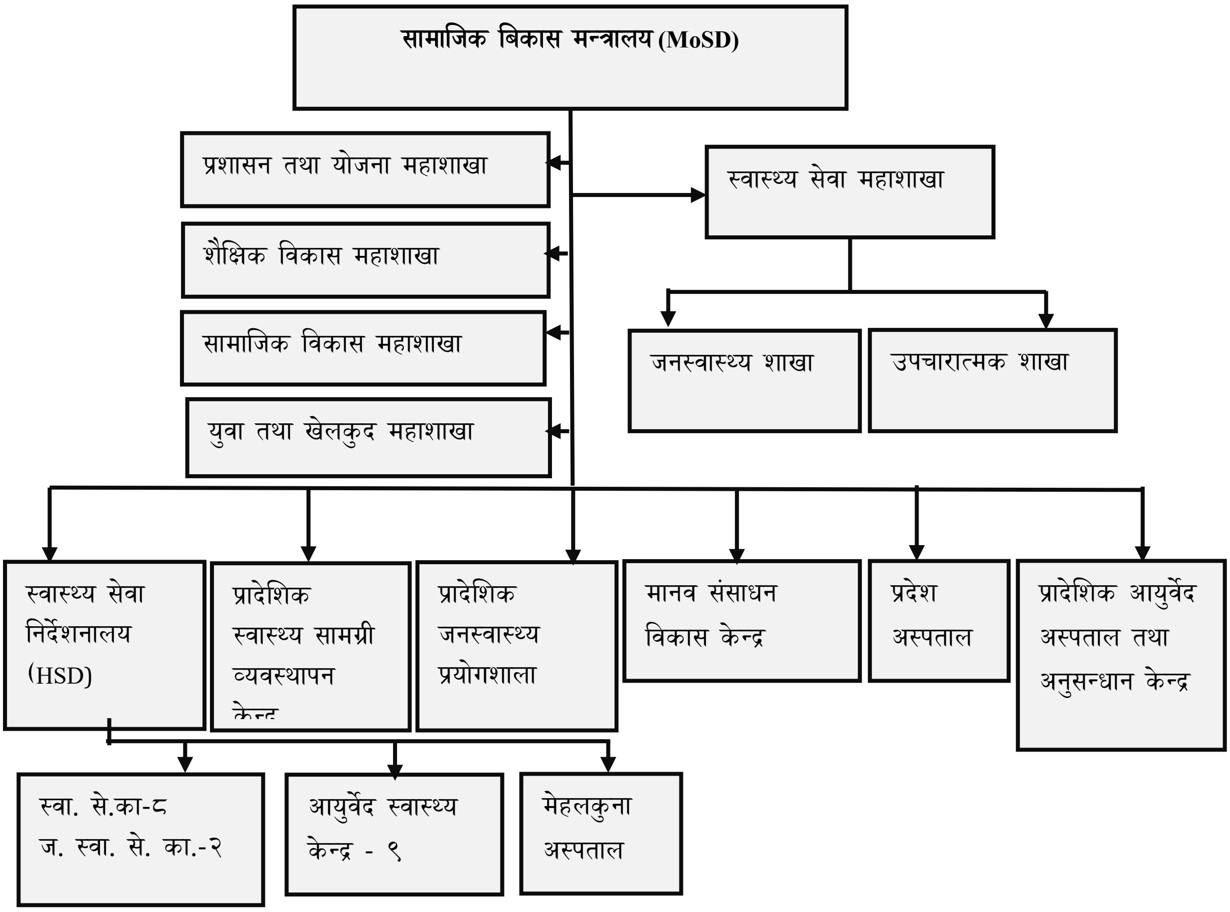

चित्र ८: सामाजिक विकास मन्त्रालय (MoSD) को संस्थागत संरचना।

स्वास्थ्य सेवा निदशनालयका सस्थागत सरचना

स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालय कर्णाली प्रदेशको सामाजिक विकास मन्त्रालय अन्तर्गत स्थापना गरिएको स्वास्थ्य सेवा कार्यान्वयन निकाय हो। निर्देशनालय अन्तर्गत १० वटा शाखाहरू रहेका छन्। यसको मुख्य कार्य स्वास्थ्य सेवा कार्यालय जनस्वास्थ्य सेवा कार्यालय तथा अस्पतालहरूलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नु र कार्यक्रमको सुपरिवेक्षण गर्नु हो।

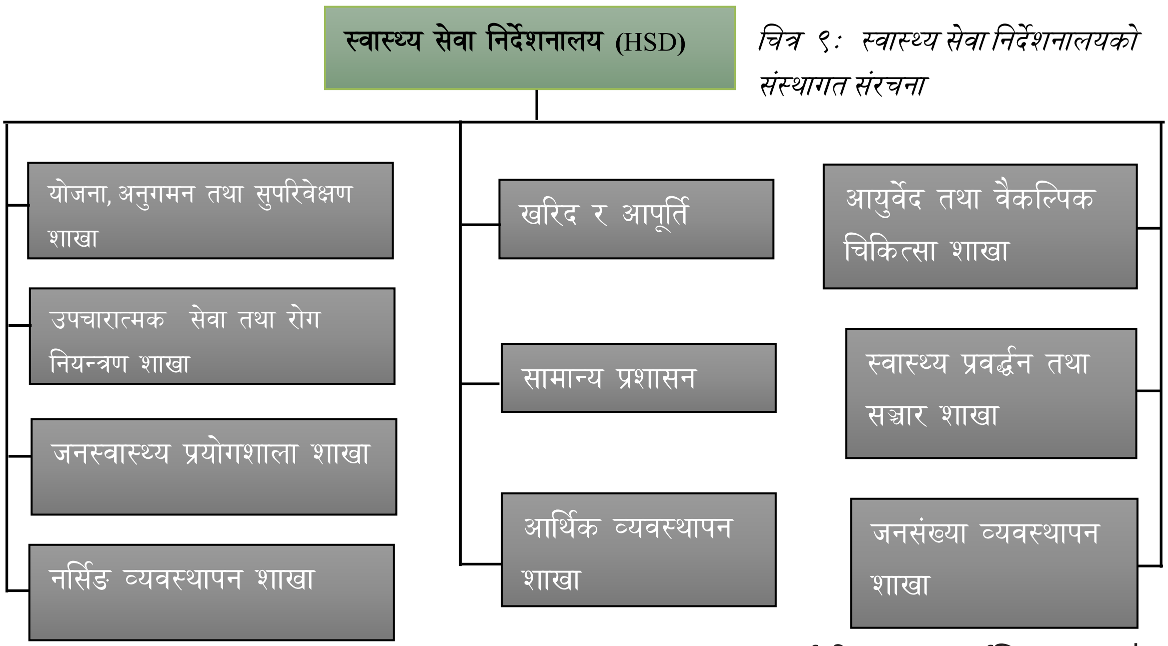

चित्र ९: स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालयको संस्थागत संरचना

तालिका ९: स्थानीय तहमा स्वास्थ्य संस्थाहरूको संख्या

क्र.स.	जिल्ला	संस्था	संख्या
१	कालिकोट	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	७
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र Primary Health Care Centers (PHCCs)	०
		स्वास्थ्य चौकी Health Posts (HPs)	२७
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र Basic Health Service Centers (BHSCs)	५
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई Community Health Units (CHUs)	९
		शहरी स्वास्थ्य इकाई Urban Health Units (UHUs)	०
		आयुर्वेद संस्था	७
		अन्य	०
२	डोल्पा	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	१
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	०
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	२३
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	१५
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	६
		शहरी स्वास्थ्य केन्द्र (UHCs)	०
		आयुर्वेद संस्था	५
		अन्य	०
३	मुगु	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	१
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	१
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	२३
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	२३
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	१३
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	०
		आयुर्वेद संस्था	५
		अन्य	०
४	सल्यान	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	३
		निजी अस्पताल	२
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	५
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	४५
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	३५
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	९
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	३
		आयुर्वेद संस्था	१०
		अन्य	११२
५	हुम्ला	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	१
		निजी अस्पताल	०

क्र.स.	जिल्ला	संस्था	संख्या
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	०
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	२६
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	१२
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	३६
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	०
		आयुर्वेद संस्था	७
		अन्य	०
६	जाजरकोट	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	४
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	१
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	३०
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	४४
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	१७
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	०
		आयुर्वेद संस्था	७
		अन्य	५५
७	जुम्ला	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	१
		निजी अस्पताल	१
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	१
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	२९
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	२८
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	११
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	१
		आयुर्वेद संस्था	७
		अन्य	९१
८	सुर्खेत	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	२
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	३
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	४७
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	४७
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	४०
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	०
		आयुर्वेद संस्था	१०
		अन्य	१२४
९	दैलेख	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	२
		निजी अस्पताल	०
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	२
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	५४

क्र.स.	जिल्ला	संस्था	संख्या
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	३१
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	२०
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHUs)	१४
		आयुर्वेद संस्था	९
		अन्य	१५६
१०	रुकुम पश्चिम	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	५
		निजी अस्पताल	३
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (PHCCs)	१
		स्वास्थ्य चौकी (HPs)	२४
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSCs)	३६
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (CHUs)	१२
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (UHCs)	१९
		आयुर्वेद संस्था	६
		अन्य	९०
जम्मा	प्रदेश	आधारभूत अस्पताल/नगर अस्पताल	३१
		निजी अस्पताल	९
		प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (**PHCCs**)	११
		स्वास्थ्य चौकी (**HPs**)	३२८
		आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (**BHSCs**)	३३०
		सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई (**CHUs**)	१७३
		शहरी स्वास्थ्य इकाई (**UHCs**)	४२
		आयुर्वेद संस्था	७०
		अन्य	६७५
जम्मा			**१६२५**

स्रोतः प्रादेशिक वार्षिक समीक्षा, २०२४

*अन्य:प्रसूति केन्द्रहरू, Directly Observed Treatment, Short course (DOTS) केन्द्रहरू, विशिष्ट माइक्रोस्कोपी केन्द्रहरू, ART स्थलहरू, पोलिक्लिनिकहरू, निजी मेडिकल/फार्मेसीहरू, डायग्नोस्टिक केन्द्रहरू, समग्र आपतकालीन प्रसूति र नवजात हेरचाह र आधारभूत आपतकालीन प्रसूति र नवजात हेरचाह।

तालिका ९ ले कर्णाली प्रदेशका १० जिल्लामा स्थानीय तहमा स्वास्थ्य सुविधाहरूको सामान्य अवलोकन प्रस्तुत गर्दछ। यसले विभिन्न प्रकारका सुविधाहरूको वर्गीकरण गरेको छ, जसमा आधारभूत/नगरपालिका अस्पतालहरू, निजी अस्पतालहरू, प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू (**PHCCs**), स्वास्थ्य चौकी हरू (**HPs**), आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू (**BHSCs**), र अन्य स्वास्थ्य सुविधाहरू जस्तै समुदाय स्वास्थ्य एकाइहरू (**CHUs**), शहरी स्वास्थ्य क्लिनिकहरू (**UHUs**), र आयुर्वेदिक संस्थानहरू समावेश छन्। सुर्खेतमा सबैभन्दा बढी स्वास्थ्य सुविधाहरूको संख्या छ, र त्यसपछि जाजरकोट आउँछ, जहाँ स्वास्थ्य चौकी र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूको प्रमुख संरचना रहेको छ। दैलेखमा स्वास्थ्य चौकीहरूको संख्या ५४ रहेको छ भने जाजरकोटमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूको संख्या सबैभन्दा बढी ४४ पुगेको छ।

अधिकांश जिल्लाहरूमा निजी अस्पतालहरुको संख्या न्यूनतम देखिन्छ, जसले स्वास्थ्य चौकी र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूमा स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको निर्भरता जनाउँछ। तालिकाले प्रदेशभरि १,६२५ स्वास्थ्य सुविधाहरूको कुल संख्या प्रतिवेदन गरेको छ, जसमा ३१ सरकारी वा आधारभूत अस्पतालहरू, ९ निजी अस्पतालहरू, र ११ प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू (**PHCCs**) समावेश छन्। स्वास्थ्य चौकीहरू र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूले सबैभन्दा ठूलो अंश प्रतिनिधित्व गर्छन्, जसको संख्या क्रमशः ३२८ र ३३० छ। जसले प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र (**PHCCs**) मा तिनीहरूको महत्वपूर्ण भूमिकालाई प्रकट गर्दछ। अतिरिक्त रूपमा, १७३ समुदाय स्वास्थ्य इकाईहरू (**CHUs**), ४२ शहरी स्वास्थ्य क्लिनिकहरू (**UHCs**) र ७० आयुर्वेदिक संस्थानहरू रहेका छन्, जसले आधुनिक र पारंपरिक स्वास्थ्य सेवाहरूको अवस्थालाई देखाउँछ। "अन्य" वर्गमा रहेका ६७५ वटा स्वास्थ्य संस्थाहरुले थप स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरु रहेको जनाउँछ। यो वितरणले प्रदेशभित्र रहेका विभिन्न तहका स्वास्थ्य संस्थाबाट समग्र स्वास्थ्य सेवाको पहुँच बृद्धि गर्ने प्रयासलाई देखाउँछ।

तालिका १०: कर्णाली प्रदेशमा अवस्थित संघीय तथा प्रदेश तहका अस्पतालहरूको नामावली

अस्पतालको नाम	जिल्ला	स्थानीय तह	वडा नं.
संघीय तह अन्तर्गतका अस्पतालहरू			
कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान	जुम्ला	चन्दननाथ नगरपालिका	०२
प्रदेश तह अन्तर्गतका अस्पतालहरू			
प्रादेशिक अस्पताल	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका	०४
मेहलकुना अस्पताल	सुर्खेत	गुर्भाकोट नगरपालिका	०८
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (जाजरकोट अस्पताल)	जाजरकोट	भेरी नगरपालिका	०३
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (दैलेख अस्पताल)	दैलेख	नारायण नगरपालिका	०८
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (सल्यान अस्पताल)	सल्यान	शारदा नगरपालिका	०२
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (पश्चिम रुकुम अस्पताल)	रुकुम पश्चिम	मुसिकोट नगरपालिका	०१
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (कालिकोट अस्पताल)	कालिकोट	खाँडाचक्र नगरपालिका	०१
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (मुगु अस्पताल)	मुगु	छायाँनाथ रारा नगरपालिका	०१
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (हुम्ला अस्पताल)	हुम्ला	सिमकोट गाउँपालिका	०५
स्वास्थ्य सेवा कार्यालय (डोल्पा अस्पताल)	डोल्पा	ठूली भेरी नगरपालिका	०३

*स्रोतः **HMIS** वार्षिक प्रतिवेदन २०८०/८१*

७. स्वास्थ्यका लागि मानव स्रोत

तालिका ११: स्वास्थ्यकर्मी दरबन्दी तथा पदपूर्ति (प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय तह)

क्र.सं.	जिल्ला	पद	स्वीकृत	स्थायी	करार	रिक्त
१	डोल्पा	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	०	०	१
		डाक्टर (परामर्शदाता)	३	०	०	३
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	४	४	४	०
		डेन्टल सर्जन	१	१	०	०
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	१	०
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	१	१
		प्यारामेडिक्स	८४	६०	२६	२४
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	६०	३६	३०	२४
		अन्य प्राविधिक (प्रयोगशाला, एक्स-रे, अन्य)	१	०	४	१
२	सल्यान	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	१	०	०
		डाक्टर (परामर्शदाता)	६	०	०	६
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	७	२	७	५
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	०	०
		डेन्टल सर्जन	३	०	२	३
		प्यारामेडिक्स	१६६	१४८	४७	१८
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	१२२	९६	९०	२६
		अन्य प्राविधिक	३४	१७	३७	१७
३	मुगु	डाक्टर (परामर्शदाता)	३	०	०	१
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	५	३	५	२
		डेन्टल सर्जन	१	०	१	१
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	०	०
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	१	१
		प्यारामेडिक्स	७३	६३	२९	१०
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	५८	३५	५२	२३
		अन्य प्राविधिक	१	०	१	१
४	दैलेख	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	१	०	१
		डाक्टर (परामर्शदाता)	७	०	१	७
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	१२	२	१९	१०
		डेन्टल सर्जन	१	०	०	१
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	५	२	१	३

क्र.सं.	जिल्ला	पद	स्वीकृत	स्थायी	करार	रिक्त
		प्यारामेडिक्स	२१७	१८५	४७	४०
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	१६९	१३८	११७	३२
		अन्य प्राविधिक	६२	२६	४९	३६
५	कालिकोट	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	०	०	१
		डाक्टर (परामर्शदाता)	३	०	३	३
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	५	२	१२	३
		डेन्टल सर्जन	१	०	१	१
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	०	०
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	१	१
		प्यारामेडिक्स	१११	१६७	१२१	१
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	९०	११२	८७	७
		अन्य प्राविधिक	८	२३	२८	०
६	सुर्खेत	डाक्टर (अस्पताल निर्देशक)	२	१	०	१
		डाक्टर (परामर्शदाता)	६१	८	४४	५३
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	०	१
		सार्वजनिक स्वास्थ्य व्यवस्थापक	१	१	०	०
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	२५	१८	२०	७
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	२	०
		नर्सिङ अधिकृत	२२	१०	१४	१२
		डेन्टल सर्जन	३	२	४	१
		प्यारामेडिक्स	१८९	१८४	९०	५
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	२३८	२१५	१५६	२३
		अन्य प्राविधिक	५७	३०	१७१	२७
७	हुम्ला	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	०	१	१
		डाक्टर (परामर्शदाता)	३	०	०	३
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	५	३	४	२
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	१	१
		डेन्टल सर्जन	१	०	०	१

क्र.सं.	जिल्ला	पद	स्वीकृत	स्थायी	करार	रिक्त
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	०	०
		प्यारामेडिक्स	९५	७६	४७	१९
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	६८	५०	४२	१८
		अन्य प्राविधिक	८	६	५	२
८	जुम्ला	सार्वजनिक स्वास्थ्य व्यवस्थापक	१	१	०	०
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	०	०	१
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	३१	३	१९	२८
		नर्सिङ अधिकृत	१५	३	९	१२
		अप्टोमेट्रिस्ट	१	१	१	०
		फिजियोथेरापिस्ट	५	०	२	५
		प्यारामेडिक्स	१४४	८८	३६	५६
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	७५	६९	१३९	६
		अन्य प्राविधिक	३८	१२	१०९	३१
९	रुकुम पश्चिम	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	०	०	१
		मेडिकल सुपरिन्टेन्डेन्ट	१	१	—	—
		डाक्टर (परामर्शदाता)	८	५	०	३
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	१३	११	५	२
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	०	३	१
		डेन्टल सर्जन	१	१	२	०
		नर्सिङ अधिकृत	१	०	३	१
		प्यारामेडिक्स	१३७	१००	७१	३७
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	१३४	८७	८०	४७
		अन्य प्राविधिक	३२	११	२३	२१
१०	जाजरकोट	स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	१	१	०	०
		डाक्टर (परामर्शदाता)	६	०	०	६
		डाक्टर (मेडिकल अधिकृत)	१२	६	३	६
		डेन्टल सर्जन	१	१	०	०
		वरिष्ठ/जनस्वास्थ्य अधिकृत	१	१	०	०
		प्यारामेडिक्स	१५७	१२९	६१	२८
		प.हे.न./स्टाफ नर्स/वरिष्ठ अ.न.मी./अ.न.मी.	१३४	७२	९१	६२
		अन्य प्राविधिक	६५	१०	७६	५५
कर्णाली प्रदेश		स्वास्थ्य सेवा व्यवस्थापक	७	२	१	५
		डाक्टर (अस्पताल निर्देशक)	२	१	०	१
		डाक्टर (मेडिकल सुपरिन्टेन्डेन्ट)	१	१	०	०

क्र.सं.	जिल्ला	पद	स्वीकृत	स्थायी	करार	रिक्त
		डाक्टर (विशेषज्ञ)	१००	१३	४८	८७
		डाक्टर (मेडिकल अफिसर)	११९	५४	९८	६५
		जनस्वास्थ्य प्रशासक	२	२	०	०
		डेन्टल सर्जन	१३	५	१०	८
		अप्टोमेट्रिस्ट (नेत्र विशेषज्ञ)	१	१	१	०
		फिजियोथेरापिस्ट	५	०	२	५
		वरिष्ठ जनस्वास्थ्य अधिकृत / अधिकृत	१४	९	७	४
		नर्सिङ अफिसर	४३	१३	३०	३०
		पेरामेडिक्स	१३७३	१२००	५७५	२३८
		जनस्वास्थ्य नर्स / स्टाफ नर्स / अ.न.मी.	११४८	९१०	८८४	२६८
		अन्य प्राविधिक (प्रयोगशाला, एक्स-रे आदि)	३०६	१३५	५०३	१३६
जम्मा			**३१३४**	**२३४६**	**२१५९**	**८४७**

स्रोतः प्रदेश वार्षिक समिक्षा २०८०/८१

माथिको तालिका ११ ले कर्णाली प्रदेशको स्वास्थ्य जनशक्ति सम्बन्धी प्रमुख समस्याहरूलाई उजागर गर्दछ, जसमा धेरै जिल्लाहरूमा स्वीकृत दरबन्दी पूर्ति गर्न कठिनाइ भईरहेको छ। प्यारामेडिक्स र नर्सिङ पदहरू केही हदसम्म भरिएका भए पनि प्रयोगशाला प्राविधिक, एक्स-रे प्राविधिक, र मेडिकल अधिकृत जस्ता प्राविधिक पदहरू प्रायः रिक्त छन्। सुर्खेत, जाजरकोट, र डोल्पाजस्ता जिल्लाहरूमा धेरै स्वीकृत दरबन्दी छन्, तर त्यहाँ रिक्त पदहरूको सङ्ख्या पनि उच्च छ। यस्ता जिल्लाहरूमा प्यारामेडिक्स र नर्सिङ पदहरू पूर्ति गर्न केही सफलता देखिए पनि, अन्य प्राविधिक पदहरूको पदपूर्ति अवस्था कमजोर रहेको छ।

यस अभाव व्यवस्थापन गर्न धेरै स्वास्थ्य संस्थाहरूले करार सेवामा भर पर्नुपरेको छ। तर यो अस्थायी सेवामा अत्यधिक निर्भरता रहनुले दीर्घकालीन तथा स्थायी जनशक्ति व्यवस्थापनको खाँचो स्पष्ट रूपमा देखाएको छ। समग्रमा, कर्णाली प्रदेशले दिगो र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाह सुनिश्चित गर्न आवश्यक दक्ष जनशक्ति उपलब्ध गराउन गम्भीर चुनौतीहरूको सामना गरिरहेको देखिन्छ।

तालिका १२: प्रदेशमा जनसंख्याको आधारमा स्वास्थ्यकर्मी अनुपात (प्रति १,००० जनसंख्या)

स्वास्थ्यकर्मी	संख्या	जनसंख्या अनुपात
डाक्टर	२,३५७	१:७२३५२
नर्स	१४,३६७	१:११८८
प्यारामेडिक्स	७१,६७५	१:२३६
जम्मा	**८४,३९९**	**२.२६ (प्रति १०००)**

स्रोतः प्रादेशिक वार्षिक स्वास्थ्य समीक्षा २०२४

माथिको तथ्यांकमा कर्णाली प्रदेशमा स्वास्थ्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली **Health Management Information System (HMIS**) को लक्षित जनसंख्या १७,०४,१७२ का आधारमा स्वास्थ्यकर्मीहरूको वितरण देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि, एकजना डाक्टरले औसत रूपमा करिब ७,२५२ जनाको सेवा गर्दै आएका छन्, जुन अन्य उल्लेखनीय स्वास्थ्यकर्मीको तुलनामा चिकित्सकको अभावलाई देखाउँछ। नर्सहरू

सबैभन्दा पहुँचयोग्य छन्, जहाँ एकजना नर्सले करिब ९२८ जनालाई सेवा दिइरहेका छन्, र त्यसपछि प्यारामेडिक्स छन्, जसले करिब ९६० जनाको सेवा गरिरहेका छन्।

दिगो विकास लक्ष्य २०३०का अनुसार प्रति १,००० जनसंख्यामा ४.४५ जना स्वास्थ्यकर्मीको लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ। तर, कर्णाली प्रदेशमा हाल प्रति १,००० जनसंख्यामा मात्र २.२६ जना स्वास्थ्यकर्मी छन्, जुन आवश्यक मापदण्डको लगभग आधा मात्र हो। यो अन्तरले प्रदेशमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुधार गर्न स्वास्थ्यकर्मीको अभाव तत्काल सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई स्पष्ट रूपमा देखाउँछ।

८. आयुर्वेद तथा वैकल्पिक चिकित्सा

८.१ पृष्ठभूमि

आयुर्वेद एक प्राचीन चिकित्सा प्रणाली हो, जसले शरीर, मन र आत्माको समन्वय कायम गरेर समग्र कल्याण प्राप्त गर्नमा जोड दिन्छ। यो प्रणाली पाँच तत्वहरू'पृथ्वी, पानी, आगो, हावा र आकाश'बाट व्युत्पन्न भएका त्रि-दोषहरू (वात, पित्त र कफ) बीचको सन्तुलनको अवधारणामा आधारित छ। आयुर्वेदले जडीबुटी, तेल, खनिज पदार्थ लगायतका प्राकृतिक औषधिहरूको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्छ साथै व्यक्तिगत आहार र जीवनशैलीसँग सम्बन्धित अभ्यासहरू अपनाउँछ। यसले योग, ध्यान, निराविषीकरण (**Detoxification**) जस्ता समग्र उपायहरूलाई एकीकृत गर्दै रोगको रोकथाम र स्वास्थ्य संरक्षणमा सहयोग पुऱ्याउँछ। प्रकृति र मानव जीवनबीचको अन्तरसम्बन्धले विस्तृत तथा रोकथाममूलक स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने उपाय प्रस्तुत गर्छ।

८.२ कर्णाली प्रदेशमा आयुर्वेदिक सेवा केन्द्रहरूको संख्या

चित्र १० ले कर्णाली प्रदेशमा रहेका आयुर्वेद सेवा केन्द्रहरूको जानकारी प्रदान गर्दछ। प्रदेशमा हालसम्म एक आयुर्वेद अस्पताल, ९ वटा आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, १८ वटा आयुर्वेद औषधालय तथा ४३ वटा नागरिक आरोग्य केन्द्रहरू आयुर्वेद सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा संलग्न रहेका छन्। यस वितरणले प्रदेशले परम्परागत चिकित्सा प्रणालीलाई समग्र स्वास्थ्य सेवासँग समावेश गर्ने प्रयासलाई संकेत गर्दछ।

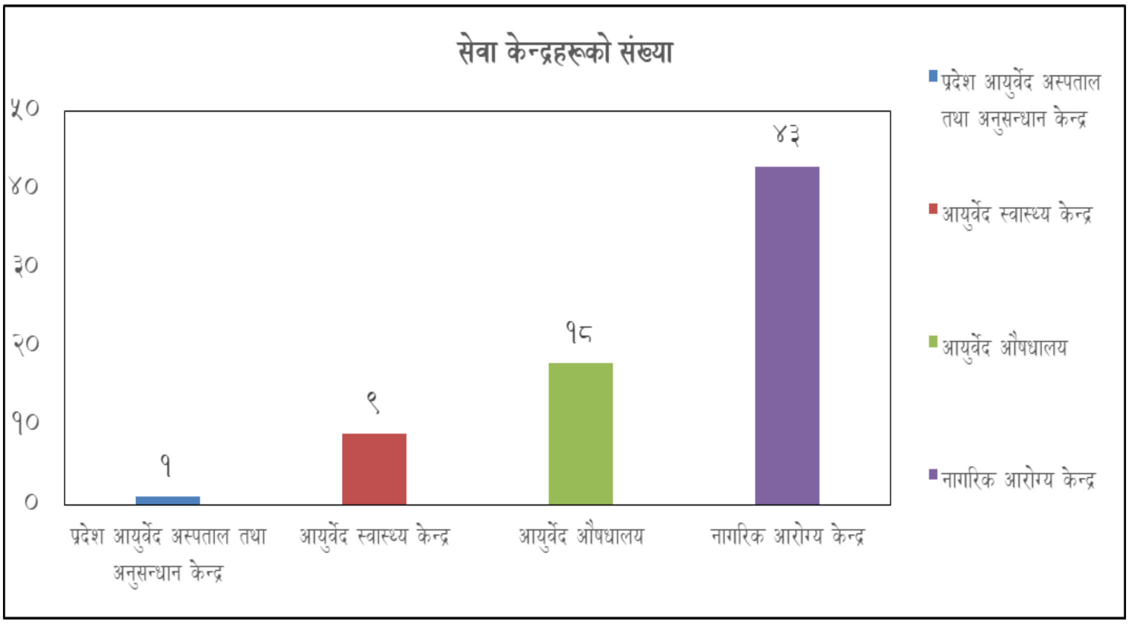

चित्र १०: कर्णाली प्रदेशमा आयुर्वेद सेवा केन्द्रहरू

९. कर्मचारीहरूको विवरण

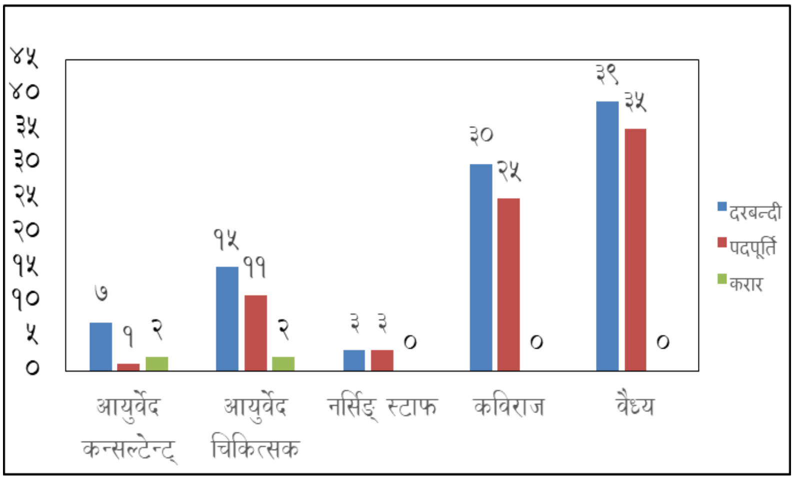

चित्र ११: कर्णाली प्रदेशका आयुर्वेदिक केन्द्रहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको विवरण

चित्र ११ ले कर्णाली प्रदेशभरका आयुर्वेद केन्द्रहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको अवस्थाबारे समग्र जानकारी प्रदान गर्छ। डाक्टर (कन्सल्टेन्ट) का लागि ७ दरबन्दी स्वीकृत गरिएका छन्, जसमध्ये हाल १ पदमा स्थायी रूपमा नियुक्ति भएको छ भने २ पदमा करार सेवाबाट पदपूर्ति गरिएको छ। आयुर्वेद डाक्टरका लागि १५ दरबन्दी स्वीकृत छन्, जसमध्ये ११ पद स्थायी रूपमा र २ पद करार मार्फत भरिएका छन्। नर्सिङ स्टाफका लागि स्वीकृत ३ वटै दरबन्दीहरू पूर्ण रूपमा पदपूर्ति भएका छन्।

कबिराजका लागि ३० दरबन्दीमध्ये २५ पद पदपूर्ति भएका छन्। वैद्यका लागि सबैभन्दा बढी ३९ पद स्वीकृत गरिएका छन्, जसमध्ये ३५ पदमा कर्मचारी कार्यरत छन्। यस तथ्यांकले आयुर्वेद केन्द्रहरूमा विशेषत: विशेषज्ञ सेवाका लागि आवश्यक कन्सल्टेन्ट पदका कर्मचारीको मध्यम खालको अभाव रहेको देखाउँछ।

९.१ आयुर्वेद सेवा उपयोग

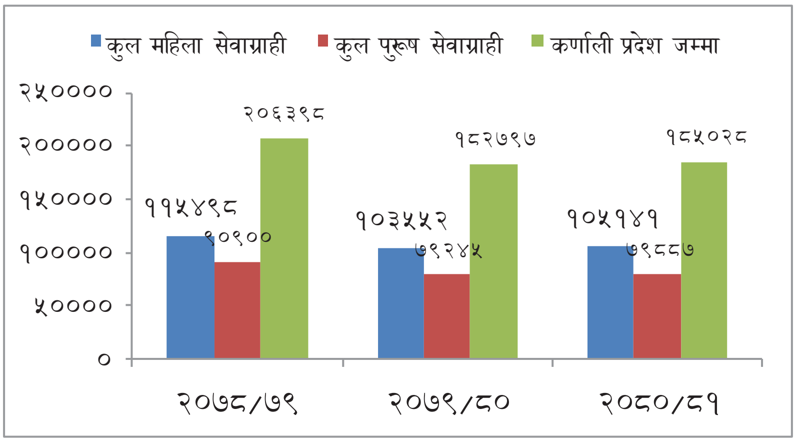

चित्र १२: ३ वर्षमा आयुर्वेद सेवा उपयोग

चित्र १२ ले कर्णाली प्रदेशमा तीन वर्षको अवधिमा आयुर्वेद सेवा उपयोगको विवरण प्रस्तुत गर्दछ। आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा आयुर्वेद सेवा उपयोग उच्चतम बिन्दुमा पुगेको थियो, जसमा कुल २,०६,३९८ जनाले सेवा लिएका थिए, तीमध्ये १,१५,४९८ महिला र ९०,९०० पुरुष रहेका थिए। आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सेवा उपयोग घटेर १,८२,७९७ पुगेको थियो, जसमा १,०३,५५२ महिला र ७९,२४५ पुरुषले सेवा लिएका थिए। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा सेवा उपयोग केही वृद्धि भई १,८५,०२८ पुगेको थियो, जसमा १,०५,१४१ महिला र ७९,८८७ पुरुषले सेवा लिएका थिए।

१०. समग्र जनस्वास्थ्यको अवस्था

१०.१ कुल प्रजनन दर, जन्मको समयको जीवन प्रत्याशा, सर्ने तथा नसर्ने रोगहरूको अवस्था

नेपाल जनसांख्यिक स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार, कर्णाली प्रदेशको कुल प्रजनन दर २.१ रहेको छ। त्यसैगरी २०७८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार यस प्रदेशका नागरिकको प्रदेशको औसत आयु ७२.५ वर्ष रहेको छ, जसले स्वास्थ्य परिणामहरूमा भइरहेको सुधार र स्वास्थ्य सेवा पहुँचको प्रगति दर्शाउँछ। तथापि नवशिशु तथा बाल मृत्युदर उच्च रहेकोले त्यसको न्यूनीकरणका लागि थप प्रयासहरुको आवश्यकता छ।

१०.२ शिशु, बाल तथा मातृ मृत्युदर

तालिका १३: मृत्युदर शिशु, बाल तथा मातृ मृत्युदर

सूचकहरु	अवस्था	
	राष्ट्रिय स्तर	प्रदेश स्तर
नवजात शिशु मृत्युदर (Neo-Natal Mortality Rate)	२१	२६
शिशु मृत्युदर (Infant Mortality Rate)	२८	३६
५ वर्षमुनिका बालबालिका मृत्युदर (Under 5 Mortality Rate)	३३	४६
मातृ मृत्युदर (Maternal Mortality Ratio)	१५१	१७२

स्रोतः नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण (NDHS), २०२२

माथिको तालिका १३ ले नवजात शिशु, शिशु, पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाको मृत्युदर तथा मातृ मृत्युदर अनुपातमा कर्णाली प्रदेश र राष्ट्रिय स्तरबीचको तुलना प्रस्तुत गर्छ। यी सूचकाङ्कहरूले देखाउँछन् कि कर्णाली प्रदेशमा मृत्युदर राष्ट्रिय औसतभन्दा उच्च छ। यस असमानताले प्रदेशमा मातृ तथा बाल स्वास्थ्य सुधार गर्न र मृत्युदर घटाउन स्वास्थ्य नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई थप सशक्त बनाउनुपर्ने आवश्यकता देखाउँछ।

१०.३ नसर्ने रोगहरूको अवस्था

तालिका १४: नसर्ने रोगहरूको अवस्था (आर्थिक वर्ष २०८०/८१)

रोग	राष्ट्रिय स्तर		प्रदेश स्तर	
	संख्या	प्रति १००० जनसंख्यामा	संख्या	प्रति १००० जनसंख्यामा
हृदय—सम्बन्धी रोगहरू	३०,३३०	१.३	४३०	०.२५
मधुमेह (डायबेटिज)	५८४,३४७	२०.४	१७,९७८	१०.६५
श्वासप्रश्वास सम्बन्धी दीर्घरोग (COPD)	२५९,११०	८.९	२१,०९५	१२.५
अर्वुद रोग (क्यान्सर)	९७,३८७	३.४	८३	०.०५

स्रोतः नेपाल स्वास्थ्य तथ्याङ्क पत्र २०२४

माथिको तालिका १४ ले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नसर्ने रोगहरूको प्रकोपको समग्र स्थिति प्रस्तुत गरेको छ, जहाँ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तथ्यांकहरूको तुलना गरिएको छ। राष्ट्रियस्तरमा मधुमेहको प्रभाव दर सबैभन्दा बढी २०.०४ प्रति १,००० जनसंख्या रहेको छ, जसमा ५८४,३४७ जनामा यो रोग देखिएको छ। त्यसपछि श्वासप्रश्वास सम्बन्धी दीर्घरोग (COPD) ८.९ प्रति १,००० र २५९,११० जना सहित दोस्रो स्थानमा छ। मुटु र रक्तनली रोग र क्यान्सरको राष्ट्रिय दर (Prevalence Rate) क्रमशः १.०३ र ३.४

प्रति १,००० जनसंख्या रहेको छ। यो तुलना अनुसार, राष्ट्रिय रूपमा नसर्ने रोगहरू (NCDs) को भार धेरै देखिएको छ, जसमा मधुमेह (Diabetes) र COPD दुबै तहमा सबैभन्दा बढी देखिएका छन्।

१०.४ संक्रामक तथा कीटजन्य (Vector-Borne) रोगहरूको अवस्था

१. क्षयरोग

केश सूचना दर प्रति हजार(सबै प्रकारमा)

नेपाल:१३९
कर्णाली:१०१

उपचार सफलता दर

नेपाल:९२
कर्णाली:९४

२. एच्.आइ.भी एड्स

नयाँ पोजेटिब केसहरूको संख्या

नेपाल:२,४७५
कर्णाली:४०

ART प्राप्त गरिरहेका एचआईभी संक्रमित

नेपाल:८५
कर्णाली:८३

पोजिटिभिटी दर

नेपाल: ०.५
कर्णाली: ०.२

३. औलो

जम्मा पोजेटिब केसहरू

नेपाल:८१८
कर्णाली:३६

API प्रति हजार

नेपाल:१.७
कर्णाली:३.०

वार्षिक रगत परीक्षण दर

नेपाल:०.०३
कर्णाली:०.०२०

४. डेगीं

नयाँ डेंगी केसहरू

नेपाल:४८,८८३
कर्णाली:१४६८

५.कालाजार

नयाँ कालाजार केसहरू

नेपाल:२२५
कर्णाली:५८

चित्र १३: प्रमुख संक्रामक र किटजन्य रोगहरूको अवस्था

चित्र १३ ले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कर्णाली प्रदेशमा संक्रामक रोगहरूको अवस्थालाई राष्ट्रिय तथ्यांकसँग तुलना गरी देखाएको छ। नेपालमा क्षयरोगको केस सूचनाको दर **Case Notification Rate (CNR)** प्रति १००,००० जनसंख्यामा १३९ रहेको छ भने कर्णालीमा यो दर कम भए तापनि उपचार सफलताको दर भने केही बढी (९४%) रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत ९२% भन्दा उच्च हो।

Human Immunodeficiency Virus (HIV)/Acquired Immunodeficiency Syndrome(AIDS) को नेपालमा नयाँ पोजेटिभ केसको संख्या २,४७५ रहेको छ भने कर्णालीमा मात्र ४० केस रिपोर्ट भएका छन्। औंलोको हकमा कर्णालीमा ३६ मात्र केस छन् जुन नेपालका ८१८ केसको तुलनामा निकै कम हो।

यद्यपि, कर्णालीमा वार्षिक रगत परीक्षण दर **Annual Blood Examination Rate (ABER)** ३.०% रहेको छ जुन राष्ट्रिय १.७% भन्दा बढी हो, जबकि वार्षिक **Annual Parasite Incidence (API)** भने कर्णालीमा प्रति १००० जनसंख्यामा ०.०२० छ जुन राष्ट्रिय ०.०३ भन्दा कम हो। डेंगी पनि ठूलो जनस्वास्थ्य चुनौती बनेको छ, जहाँ देशभर ४८,८८३ नयाँ केसहरू रिपोर्ट भएका छन् र कर्णाली प्रदेशमा १,४६८ केसहरू देखिएका छन्।

१०.५ बहिरंग विभागमा देखिएका शीर्ष १० रोगहरू

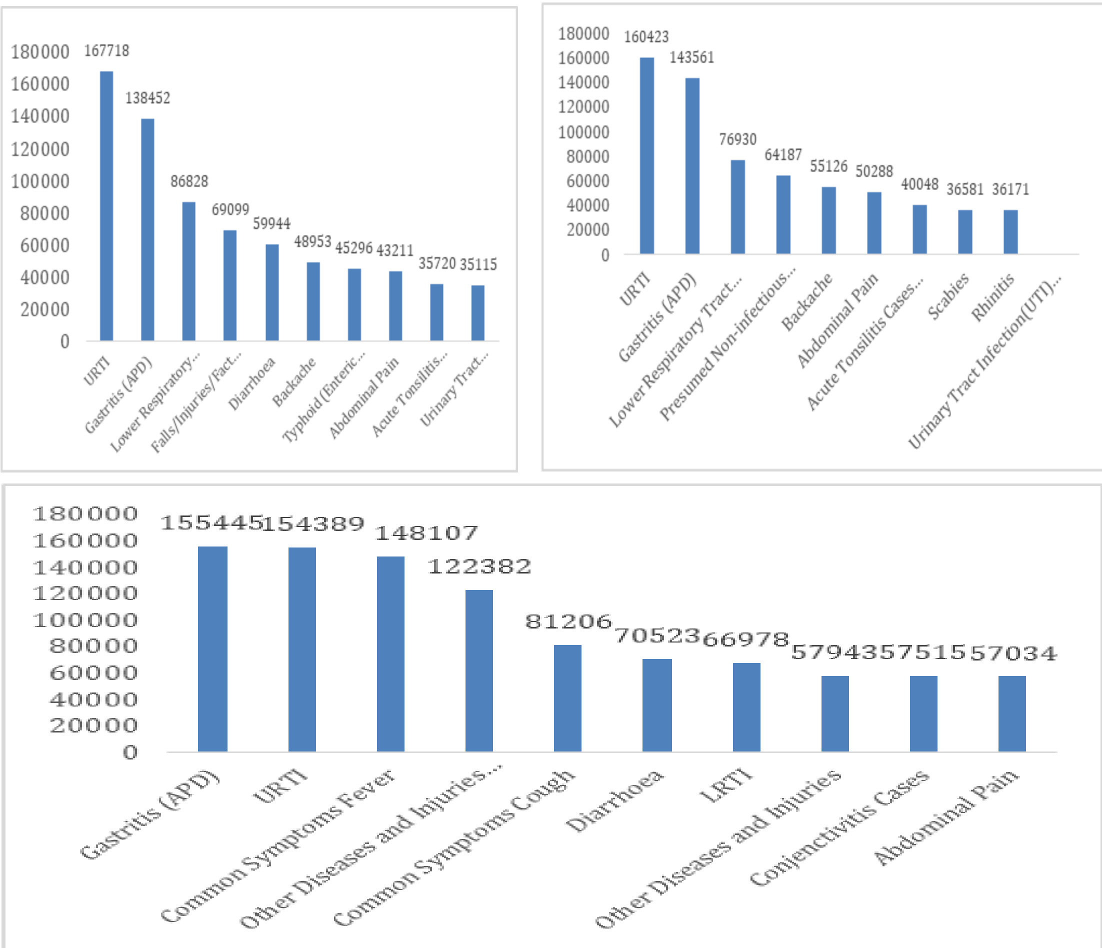

चित्र १४: आर्थिक वर्ष २०७८/७९, २०७९/८० र २०८०/८१ मा बाह्यरोगी सेवा (ओपीडी) अन्तर्गत सर्वाधिक देखिएका शीर्ष १० रोगहरू

माथिको चित्रमा तीनवटा चार्टहरू प्रस्तुत गरिएको छ। जहाँ फरक-फरक तथ्याङ्कहरुले (संभवतः स्वास्थ्य संस्थाहरू वा समयावधि) मा बहिरंग विभागमा आएका १० प्रमुख रोगको अवस्था देखाउँछन्। ती सबै चार्टहरूमा माथिल्लो श्वासप्रश्वास संक्रमण **(URTI)** र ग्यास्ट्राइटिस **(APD)** निरन्तर रूपमा शीर्ष दुई कारणका रूपमा देखिन्छन्, जसले कम्तिमा एक आ.व. मा १,६०,००० भन्दा बढी केसहरू दर्ता भएका छन्। अन्य प्रायः रिपोर्ट गरिने अवस्थाहरूमा तल्लो श्वासप्रश्वास संक्रमण **(LRTI)**, झाडापखाला, पेट दुखाइ, कमर दुखाइ, एक्यूट टन्सिलाइटिस, र मूत्र मार्ग संक्रमण **(UTI)** पर्छन्। विशेषगरी, सामान्य ज्वरो, खोकी, र घाऊ चोट हुने अवस्थाहरू पनि आ.व. २०८०/८१ मा शीर्ष दश रोगहरूमा पर्न आएका छन्।

११. अन्धोपन सर्वेक्षण परिणाम २०१९ को द्रुत मूल्याङ्कन

आँखाको संक्रमण तथा अन्धोपना कर्णाली प्रदेशमा एक महत्वपूर्ण चिन्ताको विषय हो। जसले बालबालिका र वयस्क दुवैलाई असर गर्छ। बिभिन्न नसर्ने रोगका कारण पनि आँखाको समस्या दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ। कर्णालीमा सञ्चालित अन्धोपन सर्भेक्षण २०१९ को परिणाम अनुसार समग्र दृष्टिविहीनता दर १ प्रतिशतभन्दा माथि छ ।

मोतिबिन्दु अन्धोपनको प्रमुख कारण हो, जसमा ६१% केसहरू छन्, त्यसपछि दृष्टिदोष **(Refractive Error)** १५.७%, जलबिन्दु (**Glaucoma**) २.४%, रेटिनासम्बन्धी समस्या १२.२%, र अन्य आँखासम्बन्धी समस्या १४.६% छन्। मोतिबिन्दुको ब्याकलग ०.५% रहेको छ। नेपालका अन्य प्रदेशको तुलनामा यस समस्यालाई सम्बोधन गर्न र कर्णाली प्रदेशमा सबैभन्दा बढी रहेको अन्धोपनालाई कम गर्न वा नियन्त्रण गर्न आँखा सेवामा बृहत् कार्यक्रमको आवश्यकता छ ।

१२. स्वास्थ्य पुनर्स्थापन सेवा

नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण २०२२ अनुसार २९ प्रतिशत नेपालीहरूले कुनै न कुनै प्रकारको कार्यात्मक अपाङ्गता अनुभव गरिरहेका छन्, जसमा ६ प्रतिशत पूर्णरूपमा अशक्त भई आफ्ना दैनिक कार्यहरू गर्न असमर्थ छन्। यसले देशभर, विशेषगरी प्रभावितहरूको ठूलो समूहको हितका लागि, पुनर्स्थापन सेवाको तत्काल र प्रभावकारी आवश्यकतालाई उजागर गर्दछ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार, नेपालको कुल जनसंख्यामध्ये करिब २.२५ प्रतिशत अपांगता भएका व्यक्ति छन्। तर कर्णाली प्रदेशमा यो अनुपात ३.१४ प्रतिशत पुगेको छ, जसमा ३७ प्रतिशतभन्दा बढी व्यक्तिहरू शारीरिक अपांगता भएका छन्।

यो तथ्यले प्रभावकारी पुनर्स्थापन सेवाको आवश्यकता अझ स्पष्ट रूपमा देखाउँछ, ताकि यस्ता व्यक्तिहरूले दैनिक जीवनका कार्यहरू पुनः गर्न सक्ने क्षमतालाई पुनः प्राप्त गर्न सकून्। यस आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न प्रदेश सरकारले स्वास्थ्य पुनर्स्थापना रणनीतिक कार्ययोजनाको विकास गरिसकेको छ, जुन हाल कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ। तर, बजेट तथा कार्यक्रमका अभावका कारण धेरै व्यक्तिहरू अझै पनि आवश्यक विशेष पुनर्स्थापना सेवा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित भइरहेका छन्।

१३. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको अवस्था

तालिका १५: स्वास्थ्य सेवा प्रवाह

सूचकहरू	राष्ट्रिय स्तर	प्रदेश स्तर		
	२०८०/८१	२०७८/७९	२०७९/८०	२०८०/८१
१ वर्षमुनिका बालबालिकालाई तेस्रो मात्रा DPT, हेपाटाइटिस B, र Hib खोप लगाउने प्रतिशत	९६.१८%	९४.१%	८८.६%	८७.२२%
१२-२३ महिनाका बालबालिकालाई दोस्रो मात्रा मिजल्स रुबेला (MR) खोप लगाउने प्रतिशत	१००.६८%	८९.१%	८७.७%	९०.५९%
टिटानस डिप्थेरिया दोस्रो मात्रा र TD दोस्रो+ खोपको कवरेज प्रतिशत	६८.०७%	६६.३%	६५.२%	६१.७५%
०-२३ महिनाका बालबालिका वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका प्रतिशत	६८.२९%	१०२.६%	उपलब्ध छैन	६३.३%
५ वर्षमुनिका बालबालिकामा न्यूमोनिया हुने दर (प्रति १०००)	३३.८८	८५.७	७३.६	उपलब्ध छैन
न्यूमोनिया भएका बालबालिकामा एन्टिबायोटिक उपचार प्राप्त गर्ने प्रतिशत	१००.८४%	१०१%	उपलब्ध छैन	९९.९२%
५ वर्षमुनिका बालबालिकामा झाडा हुने दर (प्रति १०००)	१२७.११	२१६	२१६	२५०.५९
झाडा भएका ५ वर्षमुनिका बालबालिकामा ORS र जिंक प्रयोग गर्ने प्रतिशत	९७.०४%	९४.८%	९७.३%	९८.९१%
चार पटक गर्भजाँच Antenatal Care (ANC) गर्ने गर्भवती महिलाको प्रतिशत	८८.४२%	७२.३%	८५%	७६.६८%
स्वास्थ्य संस्थामा हुने प्रसूति (Institutional Delivery) को प्रतिशत	८०%	६९.८%	८३.४%	७१.९८%
सिजेरियन डेलिभरी Caesarean Section (CS) को प्रतिशत	२७.६१%	६.६%	७.९%	८.७३%
गर्भनिरोधकको प्रयोग दर Contraceptive Prevalence Rate (CPR) समायोजन नभएको	२१.४९%	२८.५%	२८.६%	२८.३७%
क्षयरोग (TB) केस सूचना दर (प्रति १ लाख जनसंख्या)	१३६.७६	९७.३	९१.३	९९.२४
क्षयरोग उपचार सफल दर	९२.१५%	९०.९%	९३.२%	९३.६%
कुष्ठरोगको प्रचलन दर (प्रति १०,००० जनसंख्या)	०.८४	०.४९	०.५३	०.४७
जोखिमयुक्त जनसंख्यामा वार्षिक परजीवी संक्रमण दर (API) प्रति १,०००	०.०३	०.०४	०.०२	०.०२
उच्च जोखिमयुक्त जिल्लामा कालाजार संक्रमण दर (प्रति १०,०००)	उपलब्ध छैन	०.६६	०.३९	उ.छै.
ओपीडीमा नयाँ आउने बिरामीको प्रतिशत (कुल जनसंख्याका आधारमा)	उपलब्ध छैन	१०५%	८७.७%	उ.छै.
अस्पतालमा औसत बसाइ अवधि (दिनमा)	३.५६	३	३.१	उ.छै.

स्रोतः HMS वार्षिक प्रतिवेदन २०७८/७९ देखि २०८०/८१

तालिका-१५ कर्णाली प्रदेशको स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको संक्षिप्त विवरण प्रस्तुत गर्दछ। खोपसम्बन्धी सूचकांकहरूमा हेर्दा, १ वर्षमुनिका ८७.२२ प्रतिशत बालबालिकाले डिप्थेरिया, लहरेखोकी, टेटानस (**DPT**), हेपाटाइटिस बी र हेमोफिलस इन्फ्लुएन्जा टाइप बी (**Hib**) को तेस्रो मात्रा खोप प्राप्त गरेका छन्। यस्तै, १२ देखि २३ महिनाका ९०.५९ प्रतिशत बालबालिकाले दादुरा-रुबेला (**MR**) खोपको दोस्रो मात्रा पाएका छन्।

यद्यपि, यी दुवै खोपका लागि राष्ट्रिय स्तरको खोप कभरेज क्रमशः ९६.१ प्रतिशत र १००.६ प्रतिशत रहेको छ, जुन कर्णालीको तुलनामा उच्च हो। कर्णाली प्रदेशमा पाँच वर्षमुनिका बालबालिकामा झाडापखालाको प्रकोप प्रति १,००० जनामा २५१ रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत १२७.११ को तुलनामा उल्लेखनीय रूपमा उच्च हो। त्यस्तै, संस्थागत प्रसूति दर कर्णालीमा ७१.९ प्रतिशत मात्र रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसत ८० प्रतिशतभन्दा कम छ।

१४. कर्णाली प्रदेशमा विकास साझेदारहरूको प्राथमिकता

कर्णाली प्रदेश पोषण र सामाजिक-आर्थिक विकासका सूचकहरू अन्य प्रदेशहरूभन्दा पछाडि परेको छ। राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादन (**GDP**) मा कर्णालीको योगदान जम्मा ४ प्रतिशत रहेको छ। छरिएको जनसंख्या, कठिन भौगोलिक पहुँच, सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा पछाडि पारिएका समुदायहरू, र मौसमी श्रमिक बसाइसराइ जस्ता कारणहरू यस प्रदेशको विकासमा प्रमुख अवरोधहरू हुन्।

कर्णाली प्रदेशको जनताको स्वास्थ्य तथा समग्र जीवनस्तर सुधार गर्नका लागि स्वास्थ्य, शिक्षा, बाल संरक्षण, खाद्य सुरक्षाजस्ता क्षेत्रहरूमा थुप्रै विकास साझेदार संस्थाहरूले प्राथमिकता दिएका छन्, जुन सकारात्मक संकेत हो। द्विपक्षीय तथा संयुक्त राष्ट्र संघका संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र राष्ट्रिय/स्थानीय गैरसरकारी संस्था हरूले प्रदेश र स्थानीय सरकारसँग समन्वय गर्दै स्वास्थ्य लगायत विभिन्न क्षेत्रमा सक्रिय रूपमा कार्य गरिरहेका छन्, जसले स्रोतहरूको अधिकतम उपयोग र दोहोरिने प्रयासलाई कम गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (**WHO**), युनिसेफ (**UNICEF**), विश्व खाद्य कार्यक्रम (**WFP**), संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रम **United Nations Development Program** (**UNDP**), सेभ द चिल्ड्रेन, केयर नेपाल, वन हार्ट वर्ल्डवाइड (**OHWW**), हेलन केलर इन्टरनेशनल (**HKI**) लगायतका संस्थाहरूले मातृ, किशोर तथा बाल स्वास्थ्य र पोषण क्षेत्रमा उल्लेखनीय लगानी गरेका छन्।

१५. कर्णाली प्रदेशमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा छुट्याइएको बजेट

तालिका १६: स्वास्थ्य क्षेत्रमा विनियोजित बजेट (हजारमा)

तह	सशर्त अनुदान			आन्तरिक नगद अनुदान			विशेष अनुदान			स्वास्थ्य क्षेत्रमा कुल बजेट			कुल बजेटको तुलनामा स्वास्थ्यको बजेट		
	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२	२०७९/८०	२०८०/८१	२०८१/८२
प्रदेश	८४७,९६०	३५२,१४०	३२८,८३४	१७,१३,५०४	२५,४३,७५१	२१,४३,२३७	३२८,५००	४००,०००	४५७,६३४	३७२१,०१४	३५९५,८९१	३२३९,६३१	११.४%	१०.८%	१०.३%

स्रोतः सामाजिक विकास मन्त्रालय, २०८१

१६. प्राकृतिक विपद् जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू-जिल्ला तथा स्थानीय तहहरू

तालिका १७: प्राकृतिक विपद् जोखिममा रहेका स्थानीय तहहरू

क्र.सं.	विपद्को प्रकार	प्रभावित स्थानीय तह / जिल्ला
१	बाढी	कालिकोट, दैलेख, सल्यान, सुर्खेत
२	पहिरो	जाजरकोट (बारेकोट), सल्यान, सुर्खेत (छिन्चु, सिम्ता, वीरेन्द्रनगर), कालिकोट (नरहरिनाथ, सानित्रिवेणी), दैलेख, पश्चिम रुकुम, डोल्पा
३	आगलागी	कालिकोट, दैलेख, जाजरकोट, पश्चिम रुकुम, सल्यान, सुर्खेत
४	आँधीहुरी (Airstream)	जाजरकोट
५	महामारी (रोग प्रकोप)	जाजरकोट
६	चटयाङ	दैलेख, जाजरकोट, पश्चिम रुकुम, सुर्खेत, सल्यान

स्रोतः आन्तरिक मामिला तथा कानुन मन्त्रालय, कर्णाली प्रदेश, आ.व. २०८०/८१

कर्णाली प्रदेशमा प्राकृतिक प्रकोपको जोखिममा बाढी, पहिरो, हावाहुरी, रोगको प्रकोप र चटयाङ पर्न सक्ने देखिन्छ। प्राकृतिक प्रकोपको जोखिमलाई त्यसको गम्भीरता र पुनरावृत्तिको सम्भावनाको संयोजनका रूपमा लिइन्छ। आपत्कालीन अवस्थामा तत्काल प्रतिक्रिया अत्यन्त आवश्यक हुन्छ।

जानकारी सङ्कलन, आपत्कालीन स्वास्थ्य सेवा, र बालबालिका, गर्भवती तथा स्तनपान गराउने आमा, जेष्ठ नागरिक तथा किशोरीहरूलाई लक्षित गर्दै अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवा पुनः सुरु गर्न अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ। प्राकृतिक प्रकोपपछि जनशक्ति परिचालन, आवश्यक औषधिको आपूर्ति, रोगको सम्भावित जोखिम न्यूनीकरण तथा स्वास्थ्य सेवा पुनः सञ्चालन र पुनर्स्थापनाको कार्यहरु अति आवश्यक हुन्छ।

१७. समस्याहरू र चुनौतीहरू

कर्णाली प्रदेशको स्वास्थ्य क्षेत्रका समस्या र चुनौतीहरू

१. राष्ट्रिय मानव संसाधन रणनीतिअनुसार स्वीकृत कर्मचारीहरू स्वास्थ्य संस्थाहरूमा भर्ना भैरहेका छैनन्; मानव संसाधनको खाडल पुरा गर्न संगठन तथा विकास सर्वेक्षणमार्फत प्रयास गरिएको छ।

२. माग र आपूर्ति पक्ष दुवैमा अनेक बाधाहरूका कारण सर्वसाधारण स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रममा दर्ता हुन इच्छुक छैनन्।

३. विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन (WHO) को सिफारिस अनुसार कुल स्वास्थ्य बजेट वृद्धि नभएकाले व्यक्तिगत खर्च (आउट अफ पकेट) बढेको छ जसले गरिबीमा थप वृद्धि गरेको छ।

४. रोकथाम र स्वास्थ्य सेवाकोउपभोग गर्ने वानी व्यवहारमा परिवर्तनको लागि जन स्वास्थ्य कार्यक्रममा पर्याप्त बजेट विनियोजन गरिएको छैन।

५. आयुर्वेद र वैकल्पिक चिकित्सा हालसम्म प्राथमिकतामा राखिएका छैनन्, जबकि ठूलो सम्भावना विद्यमान छ।

६. धेरै स्वास्थ्य संस्थाहरूको पूर्वाधार अपर्याप्त छ किनकि अधिकांश स्वास्थ्य चौकी र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्रलाई प्राथमिक अस्पतालका रूपमा नामांकन गरिएको भए पनि अवस्था उस्तै छ।

७. स्थानीय तहमा निशुल्क औषधि सहित आवश्यक औषधिहरूको समयमै उपलब्धता र पुनःपूर्ति नहुनु हाल पनि समस्या छ।

८. अस्पतालमा जैविक उपकरणहरूको मर्मत तथा सरसफाइले सञ्चालन लागत बढाएको छ जसले समयमा रोग पहिचान र गुणस्तरीय सेवा प्रदानमा असर पारेको छ।

९. जाजरकोट भूकम्पले भत्किएका स्वास्थ्य संस्थाहरु पुनर्निर्माण हुन बाँकी छन् जसले स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा कठिनाइ भएको छ।

१०. राष्ट्रिय स्वास्थ्य संस्था स्थापना र सञ्चालन मापदण्डहरू पूर्ण रूपमा पालना भएका छैनन्।

११. आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू सुदृढ पार्न प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच निरन्तर समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्व अपेक्षित रुपमा हुन सकेको छैन।

१२. प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा प्रत्येक नागरिकको मौलिक अधिकार भए तापनि मातृ मृत्युदर र गम्भीर पोषण अभाव अपेक्षित रूपमा घटिरहेको छैन।

१३. नसर्ने रोग (NCD), मानसिक स्वास्थ्य समस्या र सडक दुर्घटना (RTA) अस्वस्थ भोजन बानी, शारीरिक गतिविधिको कमी र सवारी साधनकास नियमहरुको उल्लङ्घनका कारण बढ्दै छन्।

१४. वर्तमान कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको अनुगमन, निरीक्षण र मूल्यांकन प्रभावकारी नभएर समस्या समाधान र योजनासँग जोड्न कठिनाइ छ।

१५. स्रोत व्यवस्थापन, साझा प्रयास र साझा जिम्मेवारी बाँडफाँडका लागि सार्वजनिक-निजी साझेदारी पर्याप्त छैन।

१६. अनुसन्धानलाई बजेट विनियोजन र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा प्राथमिकता कम दिइएको छ, जबकि स्वास्थ्य क्षेत्रमा समस्या पहिचानका लागि यो एकमात्र प्रमुख उपाय हो।

१७. सुरक्षित खानेपानी २०३० लक्ष्य पुरा गर्न जल सुरक्षा योजना, गुणस्तर अनुगमन र पानी क्लोरिनेशन उचित रूपमा कार्यान्वयन गरिएको छैन।

१८. जाजरकोट भूकम्पः सहकार्यको राम्रो उदाहरण

१८.१ पृष्ठभूमि

२०८० कार्तिक १७ गते राति ११:४७ बजे जाजरकोट र रुकुम पश्चिममा ६.४ रेक्टर स्केलको भूकम्प गएको थियो, जसको केन्द्र रामिडाँडा, वारेकोट गाउँपालिका जाजरकोट मा रहेको थियो। ठूलो भूकम्पपछि धेरैपटक सानो सानो परकम्प पनि आए, जसले गर्दा त्यहाँका स्थानीयहरू निकै डराए। बारम्बारको परकम्पले गर्दा धेरैले आफ्ना घर छाडेर खुल्ला ठाउँमा बस्नुपऱ्यो। कर्णाली प्रदेशका १८ वटा स्थानीय तह प्रभावित भए, जसमध्ये जाजरकोट र रुकुम पश्चिममा सबैभन्दा बढी जनधनको क्षति भयो।

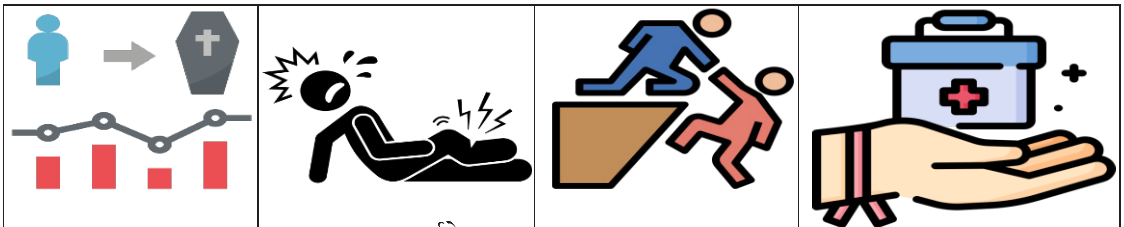

जम्मा मृत्यु	जम्मा घाईते	जम्मा उद्दार	उपचारमा संलग्न
१५४	९३४	९६	०

चित्र १५: भूकप्पको क्षतिको स्थिति विवरण

१८.२ स्वास्थ्य चौकी र घरपरिवारको क्षतिको अवस्था

तालिका १८: स्वास्थ्य संस्था र घरपरिवारको क्षतिको अवस्था

जिल्ला	क्षति पुगेका स्वास्थ्य संस्था	घरधुरी	
		पूर्ण रूपमा क्षति	आंशिक रूपमा क्षति
जाजरकोट	३९	९,७९४	२४,७०७
पश्चिम रुकुम	३१	९,४६८	१३,४२८
सल्यान	६	१५१	९८८
सुर्खेत	०	४	३२
दैलेख	०	१	५
कालिकोट	०	०	९३
जुम्ला	०	५	११६
कुल जम्मा	७६	१९,४२३	३९,३६९

स्रोत: प्रदेशीय स्वास्थ्य आपतकालीन सञ्चालन केन्द्र, स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालय, कर्णाली प्रदेश

माथिको चित्र १५ र तालिका १८ ले कर्णाली प्रदेशका विभिन्न जिल्लामा प्राकृतिक प्रकोपको प्रभाव, जसमध्ये मानवीय क्षति, उद्धार कार्य र पूर्वाधार क्षतिको स्थिति समेटेको छ जसमा कुल १५४ जनाको मृत्यु भएको थियो, ९३४ घाइते भएका थिए भने ९६ जनाको उद्धार गरिएको थियो। उपचाररत अन्तर्गत कुनै व्यक्तिको प्रतिवेदन प्राप्त भएको थिएन। तालिक नं. १८ अनुसार माघ १७, २०७९ को जाजरकोट भूकम्पमा ३९ स्वास्थ्य संस्था क्षतिग्रस्त भएका थिए, ९,७९४ घरहरू पूर्णरूपमा ध्वस्त भएका थिए र २४,७०७ घरहरू आंशिक रूपमा क्षतिग्रस्त भएका थिए ।

रुकुम पश्चिममा ३१ स्वास्थ्य संस्था क्षतिग्रस्त भएका थिए, ९,४६८ घरहरू पूर्णरूपमा ध्वस्त भएका थिए र १३,४२८ घरहरू आंशिक रूपमा क्षतिग्रस्त थिए। सल्यानमा ६ स्वास्थ्य संस्था क्षतिग्रस्त भएका थिए, १५१ घरहरू पूर्णरूपमा ध्वस्त भएका थिए र ९८८ घरहरू आंशिक रूपमा क्षतिग्रस्त भएका थिए। सुर्खेत, दैलेख, कालीकोट र जुम्लामा घरपरिवारमा न्यून क्षति भएको रिपोर्ट थियो भने जाजरकोट भूकम्पका कारण स्वास्थ्य संस्थामा क्षति भएको थिएन।

समग्रमा यी जिल्लाहरूमा ७६ स्वास्थ्य संस्था क्षतिग्रस्त भएका थिए, १९,४२३ घरहरू पूर्ण रूपमा ध्वस्त भएका थिए र ३९,३६९ घरहरू आंशिक रूपमा क्षतिग्रस्त भएका थिए। समयमा गरिएको द्रुत प्रतिकार्य र आपतकालीन स्वास्थ्य टोलीको परिचालनले भूकम्पपछिको महामारी वा थप मृत्यु हुनबाट जोगाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो।

१९. कर्णाली प्रदेशका स्वास्थ्य नीति र रणनीतिहरू

कर्णाली प्रदेशले विभिन्न स्वास्थ्य नीतिहरू र रणनीतिहरू विकास गरी लागू गरिरहेको छ। प्रदेशका मुख्य स्वास्थ्य नीति, नियम, विनियम र रणनीतिक योजना निम्नानुसार छन्ः

दस्तावेजहरुले कर्णालीको लक्षित जनसंख्याका विशिष्ट आवश्यकताहरू समेटेका छन्। त्यस्तै, विकासशील स्वास्थ्य आवश्यकताहरूसँग मेल खाने अन्य नीति र रणनीतिहरू पनि तयारी चरणमा रहेका छन्।

- कर्णाली प्रदेश स्वास्थ्य नीति, २०७६
- स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७८
- स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०८०
- पहुँच नपुगेकामा पुग्ने रणनीति, २०७७-८२
- मानसिक स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक रणनीतिक योजना, २०७९
- स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीतिक योजना, २०८०
- स्वास्थ्य पुनर्स्थापना रणनीतिक योजना, २०८०
- नेत्र स्वास्थ्य रणनीति, २०८०
- बहु जोखिम स्वास्थ्य तथा पोषण आकस्मिक योजना,

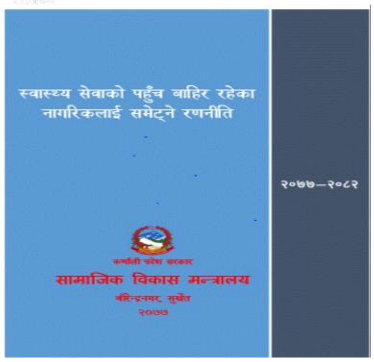

कर्णाली प्रदेश स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीतिक योजना २०८०-२०८७

कर्णाली प्रदेश सरकारले राष्ट्रिय रणनीति, नीति, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, दिगो बिकासका लक्ष्यहरू र समसामयिक दस्तावेजहरूका आधारमा स्वास्थ्य क्षेत्र रणनीतिक योजना २०८०-२०८७ तयार पारेको छ। उक्त योजनामा उल्लेखित दशवटा रणनीतिक परिणामहरू समेटिएका छन्।

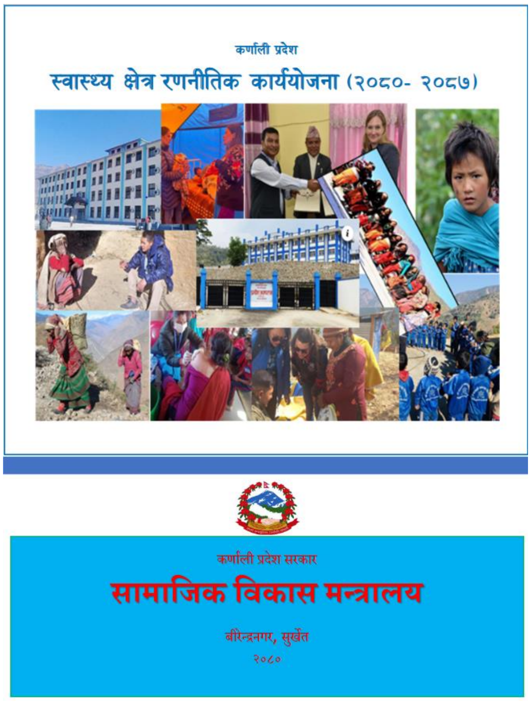

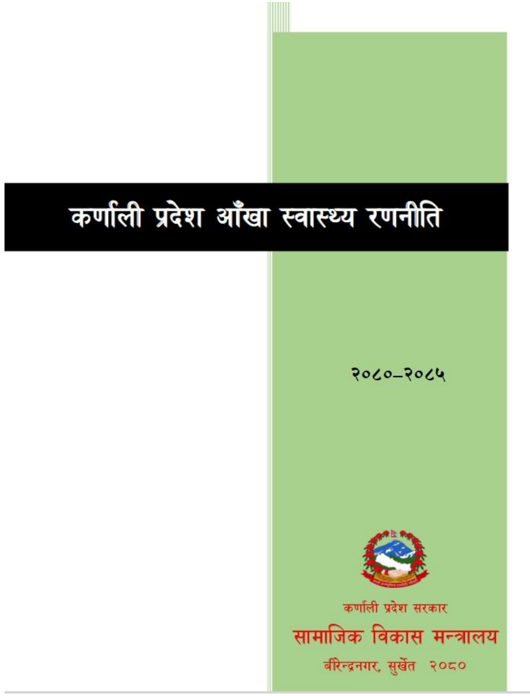

नतिजा १: स्वास्थ्य सेवामा सर्वव्यापी पहुँच तथा उपभोगको सुनिश्चितता
नतिजा २: स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर वृद्धि
नतिजा ३: औषधि तथा सामग्रीको आपूर्ति व्यवस्थापनमा सुधार
नतिजा ४: स्वास्थ्य पूर्वाधारहरुको विकास तथा व्यवस्थापनमा सुधार
नतिजा ५: स्वास्थ्य क्षेत्रको वित्तीय प्रणाली सुदृढीकरण
नतिजा ६: स्वास्थ्य जनशक्तिको उपलब्धता, परिचालन तथा समयानुकुल क्षमता विकास
नतिजा ७: जनस्वास्थ्य विपद् व्यवस्थापनमा सुधार
नतिजा ८: सुदृढ स्वास्थ्य सूचना व्यवस्थापन प्रणाली तथा अनुसन्धान प्रवर्धन
नतिजा ९: स्वास्थ्य क्षेत्रको नेतृत्व र सुशासन सुदृढीकरण
नतिजा १०: प्रबर्धनात्मक क्रियाकलाप मार्फत स्वास्थ्य व्यवहार परिवर्तन

२०. अनुसूचीहरू

अनुसूची १: प्रदेश स्तरको स्वास्थ्य क्षेत्रमा कार्यरत बाह्य विकास साझेदार र गैरसरकारी संस्था

क्र. स.	संस्थाको नाम	प्रदेश प्रमुख/संयोजक	कार्यको दायरा	कभरेज	सम्पर्क	
					सम्पर्क नम्बर	इमेल
१	विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO)	श्री प्रदीप अधिकारी	स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरण, स्वास्थ्य आपतकालीन, खोपयोग्य रोग, गैर-सञ्चारी रोग र मानसिक स्वास्थ्य, उपेक्षित उष्णकटिबंधीय रोग, CDS र कालाजार।	सबै १० जिल्ला	९८६०७७९८११	adhikarip@who.int,
२	युनिसेफ (UNICEF)	श्री बिन्दु पन्थी	मातृ तथा नवजात स्वास्थ्य, खोप र चिसो शृंखला, मानसिक स्वास्थ्य, गैर-सञ्चारी रोग, स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरण, पोषण, तीव्र पोषण व्यवस्थापन, किशोर स्वास्थ्य र आपतकालीन स्वास्थ्य।	सबै १० जिल्ला	९८५८०८५५१३	bpanthi@unicef.org
३	विश्व खाद्य कार्यक्रम (WFP)	श्री रचना रसाइली	मातृ र बाल स्वास्थ्य तथा पोषण (MCHN), धान पोषण समृद्धि र आपतकालीन पोषण।	सबै १० जिल्ला	०८३-५२२५७५ / ९८५१३७३९२०	rachana.rasaily@wfp.org
४	संयुक्त राष्ट्र जनसंख्या कोष (UNFPA)	श्री आत्मराम न्यौपाने	परिवार नियोजन, सुरक्षित मातृत्व, किशोर स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता, मानसिक स्वास्थ्य परामर्श र अपाङ्गता सहयोग।	सुर्खेत, दैलेख, कालिकोट, डोल्पा, रुकुम पश्चिम र जाजरकोट	९८५१३१७४२६	aneupane@unfpa.org
५	एड्स हेल्थकेयर फाउन्डेशन नेपाल	श्री संजय कुमार पौडेल	HIV रोकथाम, परीक्षण, उपचार, र Antiretroviral Therapy (ART) क्लिनिक सेवा सुदृढीकरण।	सुर्खेत	९८५११८२१०७	sanjaya.paudel@ahf.org
६	नेपाल परिवार नियोजन संघ (FPAN)	श्री शेखर पौडेल धमला	यौन र प्रजनन स्वास्थ्य, खोप, मातृ र नवजात हेरचाह, क्यान्सर स्क्रिनिङ आदि।	सुर्खेत र दैलेख	०८३-५२०२५७ / ९८४८०२२२११	fpansurkhet@fpan.org.np
७	CBM ग्लोबल	श्री पार्वती आचार्य	अपाङ्गता समावेशी, आँखाको र कानको स्वास्थ्य, मानसिक स्वास्थ्य, शारीरिक पुनर्स्थापना, अपाङ्गता समावेशी जीविकोपार्जन।	सुर्खेत, दैलेख र रुकुम पश्चिम	९८५१२१६९०३	parbati.acharya@cbm-global.org
८	वन हार्ट वर्ल्डवाइड	श्री रबिन जोशी	मातृ र नवजात हेरचाह सुदृढीकरण, स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरण।	रुकुम पश्चिम, सल्याण, जाजरकोट, दैलेख,	०८३-५९०४६७ / ९८५७८६६०००	rabin@oneheartworldwide.org

क्र. स.	संस्थाको नाम	प्रदेश प्रमुख/संयोजक	कार्यको दायरा	कभरेज	सम्पर्क	
					सम्पर्क नम्बर	इमेल
				कालिकोट र जुम्ला		
१०	सेभ द चिल्ड्रेन	श्री रत्नराज ओझा	किशोर र प्रजनन स्वास्थ्य, नवजात हेरचाह, HIV/क्षयरोग, मलेरिया।	५ जिल्ला	९८५८०८१६११	-
११	आइपास (Ipas)	श्री निर्मला भण्डारी	दिगो यौन र प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार सुदृढीकरण (लैङ्गिक समानता, जलवायु परिवर्तन अनुकूल स्वास्थ्य प्रणाली)।	दैलेख, रुकुम पश्चिम, जाजरकोट, सल्याण	९८४८०६१२१३	bhandarin@ipas.org
१२	फेज नेपाल	श्री उर्मिला अधिकारी	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा (रोकथाम, उपचार र प्रवर्द्धन), मातृ र बाल स्वास्थ्य, पोषण, गैर-सञ्चारी रोग, मानसिक स्वास्थ्य, आपतकालीन सेवा, समुदाय जनचेतना।	मुगु र हुम्ला	०१-६६३४०३८ /९८५११७६०४२	info@phasenepal.org
१३	वाटर एड	श्री विशाल भण्डारी	खोप मार्फत सरसफाइ र सरसफाइ प्रवर्द्धन।	सबै १० जिल्ला	९८४१५८४७५९	bishalbhandari610@gmail.com
१४	प्लान इन्टरनेशनल नेपाल	श्री मीना पराजुली	सम्पूर्ण यौनिकता शिक्षा, शिक्षा, किशोरमैत्री शौचालय, मातृ नवजात पोषण, आपतकालीन पोषण।	कालिकोट र जुम्ला	०८३-५२३००७ / ९८०२०२०४६९	mina.parajuli@plan-international.org
१५	मानसिक स्वास्थ्य तथा परामर्श केन्द्र - नेपाल (CMC-Nepal)	श्री लक्ष्मण नाथ	मानसिक स्वास्थ्य र सामाजिक मनोवैज्ञानिक कल्याण तथा मानसिक स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरण।	सुर्खेत, जाजरकोट, सल्याण, रुकुम पश्चिम, कालिकोट र दैलेख	०८३-५९०३६७ / ९८४९३९१५३५	laxman@cmcnepal.org.np
१६	ट्रान्सकल्चरल साइकोसोशल संगठन नेपाल (TPO-Nepal)	श्री प्रेम नाथ भट्टराई	मानसिक र मनोवैज्ञानिक स्वास्थ्य।	कालिकोट, दैलेख, सल्याण, सुर्खेत, जाजरकोट र रुकुम पश्चिम	९८४१०११७६	-
१७	अन्तर्राष्ट्रिय नेपाल फेलोशिप नेपाल	श्री ललित सारु	छाला रोग, कुष्ठ रोग, प्रसूति फिस्टुला, अपाङ्गता पुनर्स्थापना र उपचार।	सबै १० जिल्ला	९८४४८७५२३६	lalit.saru@nepal.inf.org
१८	कोशिश नेपाल	श्री सूर्य पौडेल भट्टराई	मानसिक र मनोवैज्ञानिक अपाङ्गता।	सुर्खेत	९८६८४४५१९६-	mahesh.bhattarai@koshishnepal.org
१९	निक साइमन्स इन्स्टिच्युट (NSI)	श्री सुरज श्रेष्ठ	ग्रामीण अस्पताल सुदृढीकरण (उपचार सेवा, न्यूनतम सेवा मापदण्ड, क्षमता विकास, छात्रवृत्ति कार्यक्रम, ग्रामीण स्वास्थ्यकर्मी	सबै १० जिल्ला	०१-५४५१९७८ / ९८६०१०४०५६	surajshrestha@nsi.edu.np

क्र. स.	संस्थाको नाम	प्रदेश प्रमुख/संयोजक	कार्यको दायरा	कभरेज	सम्पर्क	
					सम्पर्क नम्बर	इमेल
			सम्मेलन/सिम्पोजियम)।			

स्रोतः स्वास्थ्य सेवा निर्देशनालय, २०२४

अनुसूची २ः प्रदेशस्तरीय कार्यालयहरूको सम्पर्क विवरण

संस्था / निकाय	संस्थाका प्रमुख	सम्पर्क विवरण
सामाजिक विकास मन्त्रालय (MoSD)	श्री अर्जुन गौतम, प्रदेश सचिव	मोवाइलः 9858089600
प्रदेश स्वास्थ्य निर्देशनालय	डा. रबिन खड्का, नि. निर्देशक	मोबाइलः ९८५११९६००० इमेलः dockhadkarabin6000@gmail.com
प्रदेश स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र	डा. शक्ति प्रसाद सुवेदी, निर्देशक	मोबाइलः ९८५८०७५७०८ इमेलः sps2043@gmail.com
प्रदेश अस्पताल	डा. केशर बहादुर ढकाल, अस्पताल निर्देशक	मोबाइलः ९८५१०६२७८५ इमेलः admin@karnalihits.com
स्वास्थ्य सेवा महाशाखा, MoSD	श्री बृषबहादुरशाही, वरिष्ठ जनस्वास्थ्य प्रशासक	मोबाइलः ९८५८०३२७७६ इमेलः brishg@yahoo.com
मानव स्रोत विकास केन्द्र	श्री धर्मजीत शाही, निर्देशक	मोबाइलः ९८४८३०४७५२ इमेलः dharmajitshahi123@gmail.com
प्रदेश प्रयोगशाला	श्री कमल कुमार थापा, ल्याब प्राविधिक	मोबाइलः ९८५८०४३७७० इमेलः kalamthapa@yahoo.com

अनुसूची ३ः स्थानीय तह अनुसार घरपरिवार र जनसंख्या

क्र. स.	स्थानीय तह	जिल्ला	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
				महिला	पुरुष	जम्मा
१	डोल्पा बुद्ध गाउँपालिका	डोल्पा	५४३	१,२७२	१,१४८	२,४२०
२	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका		८६१	१,८५६	१,७७९	३,६३५
३	जागडुल्ला गाउँपालिका		६०१	१,३१५	१,२६०	२,५७५
४	मुद्केचुला गाउँपालिका		१,१९०	२,८८५	२,९१८	५,८०३
५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका		२,६२२	६,१५३	६,०८०	१२,२३३
६	ठुलीभेरी नगरपालिका		२,३२७	४,९१४	४,९४७	९,८६१
७	काइके गाउँपालिका		९१६	२,११३	१,८५२	३,९६५
८	छार्का ताङसुङ गाउँपालिका		३२०	८५३	८१९	१,६७२
जम्मा			**९,३८०**	**२१,३६१**	**२०,८०३**	**४२,१६४**
९	मुगुमकार्मारोग गाउँपालिका	मुगु	१,३७२	३,२५९	२,९६३	६,२२२
१०	छायानाथ रारा नगरपालिका		४,९५२	१२,१३७	१२,३९०	२४,५२७
११	सोरु गाउँपालिका		२,५८१	७,२४८	७,०२९	१४,२७७

क्र. स.	स्थानीय तह	जिल्ला	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
				महिला	पुरुष	जम्मा
१२	खत्याड गाउँपालिका		३,५२५	९,३१९	९,५१३	१८,८३२
जम्मा			**१२,४३०**	**३१,९६३**	**३१,८९५**	**६३,८५८**
१३	चंखेली गाउँपालिका	हुम्ला	१,१९३	३,२८९	३,२९०	६,५७९
१४	खार्पुनाथ गाउँपालिका		१,४३७	३,४१०	३,३२६	६,७३६
१५	सिमकोट गाउँपालिका		२,८८२	५,८८८	६,०४७	११,९३५
१६	नम्खा गाउँपालिका		८४९	१,८३९	१,७५०	३,५८९
१७	सर्केगाड गाउँपालिका		२,२३५	५,३२५	५,३६३	१०,६८८
१८	अदनचुली गाउँपालिका		१,४८०	४,२२७	४,०३८	८,२६५
१९	तान्जाकोट गाउँपालिका		१,१५८	३,०८७	३,००५	६,०९२
जम्मा			**११,२०४**	**२७,०६५**	**२६,८१९**	**५३,८८४**
२०	पातारासी गाउँपालिका	जुम्ला	३,३४२	८,५६८	८,२५६	१६,८२४
२१	कनकसुन्दरी गाउँपालिका		२,७५४	६,८९१	६,७३४	१३,६२५
२२	सिन्जा गाउँपालिका		२,३५४	६,१४३	६,४१३	१२,५५६
२३	चन्दननाथ नगरपालिका		५,३६७	१०,६३७	१०,३९९	२१,०३६
२४	गुठीचौर गाउँपालिका		२,४४४	५,५४१	५,३८१	१०,९२२
२५	तातोपानी गाउँपालिका		३,३१८	७,८७६	७,६९९	१५,५७५
२६	तिला गाउँपालिका		२,६६७	७,३३७	७,२०२	१४,५३९
२७	हिमा गाउँपालिका		२,१७६	६,०३७	६,१५४	१२,१९१
जम्मा			**२४,४२२**	**५९,०३०**	**५८,२३८**	**११७,२६८**
२८	पलाता गाउँपालिका	कालिकोट	२,८३४	८,५३८	८,८०८	१७,३४६
२९	पाचल झरना गाउँपालिका		२,३९८	६,७८७	६,९००	१३,६८७
३०	रास्कोट नगरपालिका		३,१९४	८,८८१	८,५४४	१७,४२५
३१	सन्नी त्रिवेणी गाउँपालिका		२,४२२	६,९०३	६,५८८	१३,४९१
३२	नरहरिनाथ गाउँपालिका		४,२९०	११,४००	११,०५८	२२,४५८
३३	खण्डचक्र नगरपालिका		४,१०१	११,०६२	११,२१२	२२,२७४
३४	तिलागुफा नगरपालिका		३,१५४	८,१९३	८,००४	१६,१९७
३५	महावै गाउँपालिका		१,६१५	४,१२८	४,०४९	८,१७७
३६	कालिका गाउँपालिका		२,७६२	७,१३९	६,६३४	१३,७७३
जम्मा			**२६,७७०**	**७३,०३१**	**७१,७९७**	**१४४,८२८**
३७	नौमुले गाउँपालिका	दैलेख	४,२२३	१०,१९६	९,४९१	१९,६८७
३८	महाबु गाउँपालिका		३,९६८	९,७९७	८,२६२	१८,०५९
३९	भैरवी गाउँपालिका		४,२६९	१०,१८३	८,५८४	१८,७६७
४०	ठाँटीकाँध गाउँपालिका		३,८४०	९,३७१	८,९३०	१८,३०१
४१	आठबीस नगरपालिका		६,१३४	१५,८४२	१५,२५०	३१,०९२
४२	चामुण्डाबिन्द्रसैनी नगरपालिका		५,११३	१३,५३८	१३,०२१	२६,५५९
४३	डुल्लु नगरपालिका		९,०५३	२१,०३८	१८,१०५	३९,१४३
४४	नारायण नगरपालिका		६,५०४	१३,९०६	१२,२०५	२६,१११

क्र.स.	स्थानीय तह	जिल्ला	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
				महिला	पुरुष	जम्मा
४५	भगवतीमाई गाउँपालिका		३,५५०	९,१८९	९,०१७	१८,२०६
४६	डुङ्गेश्वर गाउँपालिका		३,३९९	७,६४३	६,८९०	१४,५३३
४७	गुराँस गाउँपालिका		४,५४१	१०,७८७	१०,४०२	२१,१८९
जम्मा			**५४,५९४**	**१३१,४९०**	**१२०,१५७**	**२५१,६४७**
४८	बरेकोट गाउँपालिका	जाजरकोट	३,८८७	१०,९७०	११,०३५	२२,००५
४९	कुसे गाउँपालिका		४,४०१	११,५५५	११,५०३	२३,०५८
५०	जुनीचाँदे गाउँपालिका		४,२९६	११,९३६	११,८३५	२३,७७१
५१	छेडागाड नगरपालिका		७,१९७	१९,१७९	१८,६९८	३७,८७७
५२	शिवालय गाउँपालिका		२,८०६	७,४७८	७,२९८	१४,७७६
५३	भेरी मालिका नगरपालिका		८,८७४	१९,५१६	१८,३७६	३७,८९२
५४	त्रिवेणी नलगाड नगरपालिका		५,९९२	१४,५५६	१४,३६६	२८,९२२
जम्मा			**३७,४५३**	**९५,१९०**	**९३,१११**	**१८८,३०१**
५५	आठबीसकोट नगरपालिका	रुकुम पश्चिम	७,५५३	१८,२९९	१७,६१८	३५,९१७
५६	सानीभेरी गाउँपालिका		५,२९२	१२,७४५	१२,०१४	२४,७५९
५७	बनफिकोट गाउँपालिका		४,६०७	१०,८५९	१०,१७४	२१,०३३
५८	मुसीकोट नगरपालिका		८,६९३	१८,०२०	१६,२५०	३४,२७०
५९	त्रिवेणी गाउँपालिका		४,३०८	१०,७०४	९,८२१	२०,५२५
६०	चौरजहारी नगरपालिका		६,८३७	१४,९४७	१४,००९	२८,९५६
जम्मा			**३७,२९०**	**८५,५७४**	**७९,८८६**	**१६५,४६०**
६१	दरमा गाउँपालिका	सल्यान	४,२६४	१०,३८४	९,७५५	२०,१३९
६२	कुमाख मालिका गाउँपालिका		५,४९१	१२,७६५	१२,१०९	२४,८५९
६३	बनगाड कुपिण्डे नगरपालिका		७,४२८	१७,२०२	१५,७३८	३२,९४०
६४	सिद्ध कुमाख गाउँपालिका		२,८९८	६,८६९	६,२५८	१३,१२७
६५	बागचौर नगरपालिका		७,४९८	१७,५४७	१६,४७४	३४,०२१
६६	छत्रेश्वरी गाउँपालिका		५,१३९	११,२२३	१०,०१९	२१,२४२
६७	शारदा नगरपालिका		८,८९८	१८,२७५	१६,३८८	३४,६६३
६८	कालिमाटी गाउँपालिका		४,९७२	११,२६५	१०,९४१	२२,२०६
६९	त्रिवेणी गाउँपालिका		४,११०	८,७४६	७,९१८	१६,६६४
७०	कपुरकोट गाउँपालिका		३,९७४	९,१५७	८,३६९	१७,५२६
जम्मा			**५४,६७२**	**१२३,४३३**	**११३,९५४**	**२३७,३८७**
७१	सिम्ता गाउँपालिका	सुर्खेत	६,०६२	१३,४६३	१०,६२०	२४,०८३
७२	चिङ्गाड गाउँपालिका		३,२९७	८,२३३	७,३६७	१५,६००
७३	लेखबेसी नगरपालिका		७,४४१	१६,८३३	१४,८७७	३१,७१०
७४	गुर्भाकोट नगरपालिका		११,७९८	२६,०३३	२२,१८३	४८,२१६

क्र.स.	स्थानीय तह	जिल्ला	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
				महिला	पुरुष	जम्मा
७५	भेरीगंगा नगरपालिका		११,५३९	२५,६६५	२२,५३८	४८,२०३
७६	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका		३८,३७७	७८,७३४	७५,१२९	१५३,८६३
७७	बराहताल गाउँपालिका		६,१६९	१३,४७८	१२,४६५	२५,९४३
७८	पञ्चपुरी नगरपालिका		७,८०३	१८,६०९	१७,२३०	३५,८३९
७९	चौकुने गाउँपालिका		५,३३६	१३,७१४	१३,२३६	२६,९५०
जम्मा			९७,८२२	२१४,७६२	१९५,६४५	४१०,४०७

स्रोत: जनसंख्या जनगणना २०२१

अनुसूची ४: स्थानीय तह अनुसार स्वास्थ्य संस्थाहरूको प्रकार

क्र.स.	स्थानीय तह	नर्सिंग होम	सेकेण्डरी ए अस्पताल	आधारभूत स्वास्थ्य ससेवा केन्द्र (BHSC)	आधारभूत अस्पताल	प्राथमिक अस्पताल	शैक्षिक संस्थाहरू	गैरसरकारी संस्थाहरू	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	स्वास्थ्य चौकी	जिल्ला अस्पतालहरू	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	निजी अस्पताल	गाउँघर क्लिनिक	बिशिष्ठिकृत अस्पताल	सेकेण्डरी बी अस्पताल	अन्य
१	डोल्पो बुद्ध गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०
२	शे फोक्सुण्डो गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
३	जगदुल्ला गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	३	०	१	०	०	०	०	०	०
४	मुड्केचुला गाउँपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	३	०	१	०	०	०	०	०	०
५	त्रिपुरासुन्दरी नगरपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	५	०	१	०	०	०	०	०	०
६	ठुलीभेरी नगरपालिका	०	०	४	०	०	०	०	०	३	१	३	०	०	०	०	०	१
७	केके गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०
८	छर्का ताङ्सोङ गाउँपालिका	०	०	१	०	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०	०
डोल्पा कुल		०	०	२०	०	०	०	०	०	२३	१	६	०	०	०	०	०	१
९	मुगुम कार्मारोङ गाउँपालिका	०	०	४	०	१	०	०	०	५	०	३	०	०	०	०	०	०
१०	छायाँनाथ रारा नगरपालिका	०	०	१०	०	०	०	१	०	६	१	३	०	०	०	०	०	१
११	सोरु गाउँपालिका	०	०	४	०	०	०	०	०	७	०	३	०	०	०	०	०	०
१२	खत्याड गाउँपालिका	०	०	४	०	०	०	०	०	६	०	६	१	०	०	०	०	०
मुगु कुल		०	०	२२	०	१	०	१	०	२४	१	१५	१	०	०	०	०	१
१३	चाँखेली गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०
१४	खार्पुनाथ गाउँपालिका	०	०	१	०	१	०	०	०	४	०	४	०	०	०	०	०	०

क्र.स.	स्थानीय तह	नर्सिंग होम	सेकेण्डरी ए अस्पताल	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSC)	आधारभूत अस्पताल	प्राथमिक अस्पताल	शैक्षिक संस्थाहरू	गैरसरकारी संस्थाहरू	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	स्वास्थ्य चौकी	जिल्ला अस्पतालहरू	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	निजी अस्पताल	गाउँघर क्लिनिक	विशिष्टिकृत अस्पताल	सेकेण्डरी बी अस्पताल	अन्य
१५	सिमकोट गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	४	१	५	०	०	०	०	०	२
१६	नाम्खा गाउँपालिका	०	०	१	०	०	०	०	०	४	०	३	०	०	०	०	०	०
१७	सर्केगाड गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	६	०	०	०	०	०	०	०	०
१८	अदानचुली गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	२	०	५	०	०	०	०	०	०
१९	तान्जाकोट गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	२	०	२	०	०	०	०	०	०
	हुम्ला कुल	**०**	**०**	**९**	**०**	**१**	**०**	**०**	**०**	**२६**	**१**	**१९**	**०**	**०**	**०**	**०**	**०**	**२**
२०	पातारासी गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	४	०	१	०	०	०	०	०	०
२१	कनका सुन्दरी गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	५	०	१	०	०	०	०	०	०
२२	सिञ्जा गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
२३	चन्दननाथ नगरपालिका	०	०	५	०	०	१	१	१	३	०	०	०	०	०	०	०	२
२४	गुठीचौर गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
२५	तातोपानी गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०
२६	तिला गाउँपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	५	०	३	०	०	०	०	०	०
२७	हिमा गाउँपालिका	०	०	४	०	०	०	०	०	२	०	१	१	०	०	०	०	०
	जुम्ला कुल	**०**	**०**	**२४**	**०**	**०**	**१**	**१**	**१**	**२९**	**०**	**६**	**१**	**०**	**०**	**०**	**०**	**२**
२८	पलाता गाउँपालिका	०	०	७	०	१	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
२९	पचालल झरना गाउँपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
३०	रास्कोट नगरपालिका	०	०	६	०	१	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
३१	सान्नी त्रिवेणी गाउँपालिका	०	०	५	०	१	०	०	०	३	०	३	०	०	०	०	०	०
३२	नरहरिनाथ गाउँपालिका	०	०	४	०	१	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०
३३	खाँण्डचक्र नगरपालिका	०	०	८	१	०	०	१	०	२	१	०	०	०	०	०	०	१
३४	तिलागुफा नगरपालिका	०	०	६	०	१	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०

क्र. स.	स्थानीय तह	नर्सिंग होम	सेकेण्डरी ए अस्पताल	आधारभूत स्वास्थ्य ससेवा केन्द्र (BHSC)	आधारभूत अस्पताल	प्राथमिक अस्पताल	शैक्षिक संस्थाहरु	गैरसरकारी संस्थाहरु	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	स्वास्थ्य चौकी	जिल्ला अस्पतालहरु	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	निजी अस्पताल	गाउँघर क्लिनिक	विशिष्टिकृत अस्पताल	सेकेण्डरी बी अस्पताल	अन्य
३५	महाबै गाउँपालिका	०	०	१	०	०	०	०	०	२	०	४	०	०	०	०	०	१
३६	कालिका गाउँपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	३	०	२	०	०	०	०	०	०
कालिकोट कुल		**०**	**०**	**४८**	**१**	**५**	**०**	**१**	**०**	**२७**	**१**	**९**	**०**	**०**	**०**	**०**	**०**	**२**
३७	नौमुले गाउँपालिका	०	०	१	०	०	०	०	०	६	०	१	१	०	०	०	०	०
३८	महाबु गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	५	०	४	०	०	०	०	०	०
३९	भैरवी गाउँपालिका	०	०	४	०	०	०	१	०	३	०	१	०	०	०	०	०	०
४०	ठाँटीकाँध गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	२	०	३	१	०	०	०	०	०
४१	आठबिस नगरपालिका	०	०	३	०	१	०	०	०	५	०	०	०	०	०	०	०	१
४२	चामुण्डा बिन्द्रासैनी नगरपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
४३	दुल्लु नगरपालिका	०	०	४	०	१	०	२	३	९	०	०	०	०	०	०	०	०
४४	नारायण नगरपालिका	०	०	४	०	०	०	३	२	६	१	१	०	०	०	०	०	३
४५	भगवतीमाई गाउँपालिका	०	०	१	०	१	०	०	०	५	०	१	०	०	०	०	०	१
४६	डुङ्गेश्वर गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	१	०	४	०	२	०	०	१	०	०	१
४७	गुराँस गाउँपालिका	०	०	०	०	१	०	०	०	६	०	४	०	०	०	०	०	०
दैलेख कुल		**०**	**०**	**२५**	**०**	**४**	**०**	**६**	**५**	**५४**	**१**	**११**	**१**	**०**	**१**	**०**	**०**	**६**
४८	बारेकोट गाउँपालिका	०	०	५	०	१	०	०	०	३	०	१	०	०	०	०	०	०
४९	कुसे गाउँपालिका	०	०	४	०	०	०	०	०	५	०	०	०	०	०	०	०	०
५०	जुनिचाँदे गाउँपालिका	०	०	७	०	०	०	०	०	३	०	११	१	०	०	०	०	०
५१	छेडागाढ नगरपालिका	०	०	८	०	१	०	०	०	६	०	०	०	०	०	०	०	०
५२	शिवालय गाउँपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
५३	भेरी मालिका नगरपालिका	०	०	७	०	०	०	०	०	५	१	०	०	०	०	०	०	१
५४	त्रिवेणी नलागाड	०	०	७	०	१	०	०	०	५	०	४	०	०	०	०	०	०

क्र.स.	स्थानीय तह	नर्सिंग होम	सेकेण्डरी ए अस्पताल	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSC)	आधारभूत अस्पताल	प्राथमिक अस्पताल	शैक्षिक संस्थाहरू	गैरसरकारी संस्थाहरू	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	स्वास्थ्य चौकी	जिल्ला अस्पतालहरू	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	निजी अस्पताल	गाउँघर क्लिनिक	विशिष्टिकृत अस्पताल	सेकेण्डरी बी अस्पताल	अन्य
	नगरपालिका																	
जाजरकोट कुल		**०**	**०**	**४४**	**०**	**३**	**०**	**०**	**०**	**३०**	**१**	**१६**	**१**	**०**	**०**	**०**	**०**	**१**
५५	आठबिसाकोट नगरपालिका	०	०	९	०	१	०	०	८	४	०	०	०	०	०	०	०	०
५६	सानीभेरी गाउँपालिका	०	०	७	०	१	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०
५७	बनफीकोट गाउँपालिका	०	०	६	०	०	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	१
५८	मुसिकोट नगरपालिका	०	०	९	०	०	०	१	३	५	१	०	०	५	०	०	०	३
५९	त्रिवेणी गाउँपालिका	०	०	५	०	१	०	०	०	४	०	२	०	०	०	०	०	०
६०	चौरजहारी नगरपालिका	०	०	८	१	१	०	०	०	४	०	०	१	०	०	०	०	०
रुकुम पश्चिम कुल		**०**	**०**	**४४**	**१**	**४**	**०**	**१**	**११**	**२५**	**१**	**२**	**१**	**५**	**०**	**०**	**०**	**४**
६१	दार्मा गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	३	०	२	०	०	०	०	०	०
६२	कुमाख मालिका गाउँपालिका	०	०	२	०	१	०	०	०	५	०	४	०	०	०	०	०	०
६३	बन्गाड कुपिण्डे नगरपालिका	०	०	५	०	०	०	०	३	७	०	०	०	०	०	०	०	०
६४	सिद्ध कुमाख गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
६५	बागचौर नगरपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	५	०	०	१	०	०	०	०	०
६६	छत्रेश्वरी गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	३	०	२	१	०	०	०	०	०
६७	शारदा नगरपालिका	०	०	७	०	०	०	१	२	७	१	०	०	०	०	०	०	२
६८	कालिमाटी गाउँपालिका	०	०	३	०	०	०	०	०	४	०	३	०	०	०	०	०	०
६९	त्रिवेणी गाउँपालिका	०	०	२	०	०	०	०	०	४	०	०	०	०	०	०	०	०
७०	कपुरकोट गाउँपालिका	०	०	२	०	१	०	०	०	३	०	०	०	०	०	०	०	०
सल्यान कुल		**०**	**०**	**३३**	**०**	**२**	**०**	**१**	**५**	**४४**	**१**	**११**	**२**	**०**	**०**	**०**	**०**	**२**
७१	सिम्ता गाउँपालिका	०	०	१	०	०	०	०	०	८	०	४	०	०	०	०	०	०
७२	चिंगाड गाउँपालिका	०	०	०	०	०	०	०	०	४	०	८	१	०	०	०	०	०
७३	लेखबेसी	०	०	५	०	०	०	०	०	४	०	३	१	०	०	०	०	०

क्र. स.	स्थानीय तह	नर्सिंग होम	सेकेण्डरी ए अस्पताल	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र (BHSC)	आधारभूत अस्पताल	प्राथमिक अस्पताल	शैक्षिक संस्थाहरु	गैरसरकारी संस्थाहरु	शहरी स्वास्थ्य केन्द्र	स्वास्थ्य चौकी	जिल्ला अस्पतालहरु	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	निजी अस्पताल	गाउँघर क्लिनिक	विशिष्टिकृत अस्पताल	सेकेण्डरी बी अस्पताल	अन्य
	नगरपालिका																	
७४	गुर्भाकोट नगरपालिका	०	१	८	०	०	०	१	५	६	०	०	०	०	०	०	०	५
७५	भेरीगंगा नगरपालिका	०	०	१३	०	०	०	०	१	४	०	०	०	०	१	०	०	०
७६	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका	४	०	८	१	१	०	११	४	७	०	०	०	३	१	०	१	३४
७७	बराहताल गाउँपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	५	०	५	०	०	०	०	०	०
७८	पञ्चपुरी नगरपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	४	०	७	१	१	०	०	०	१
७९	चौकुने गाउँपालिका	०	०	५	०	०	०	०	०	५	०	६	०	०	०	०	०	०
सुर्खेत कुल		४	१	५०	१	१	०	१२	१०	४७	०	३३	३	४	२	०	०	४०
कर्णाली प्रदेश कुल		४	१	३१९	३	२१	१	२४	३२	३२९	८	१३४	११	९	३	०	१	६१

स्रोत: *HMIS – DHIS-2,* २०८०/८१

कर्णाली प्रदेश सरकार

सामाजिक विकास मन्त्रालय

वीरेन्द्रनगर, सुर्खेत

फोन नं. ०८३-५२१७०५

Email : mosdsurkhet@gmail.com

web : mosd.karnali.gov.np